

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 73 (2023), s. 153-173.

Geliş/Received: 16.06.2023

Kabul/Accepted: 13.09.2023

DOI: 10.46955/ankuayd.1315762

(Araştırma Makalesi/Research Article)

ATATÜRK'ÜN PERSPEKTİFİNDEN
TBMM VE 1921 TARİHLİ TEŞKİLÂT-I ESÂSİYE KANUNU
GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY AND 1921 CONSTITUTION FROM
ATATÜRK'S PERSPECTIVE

ENES DEMİR*

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı toprakları, birçok cihetten işgal edilmiş; başkent İstanbul'un da resmen işgaliyle hükûmet işlevsiz bırakılmıştır. Bunun üzerine, Millî Mücadele Hareketi'nin öncülüğünde Ankara'da Büyük Millet Meclisi (TBMM) 23 Nisan 1920'de açılmıştır. Kritik bir dönemde önemli görevler üstlenen TBMM, 20 Ocak 1921'de egemenliğin millete ait olduğunu resmileştiren Teşkilât-ı Esâsiye'yi yürürlüğe koymuş; böylece Cumhuriyet'e giden yolu da açmıştır.

Bu kapsamda makalede, Millî Mücadele'nin icra organı TBMM'nin üstlendiği fonksiyon ile hazırladığı Teşkilât-ı Esâsiye'nin yeri ve önemi, bu mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) perspektifinden ele alınmıştır. Böylece Millî Mücadele'de TBMM ve Anayasasının, Cumhuriyete giden yoldaki belirleyici etkisinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Yapılan çalışmayla bu iki önemli etkenin Türkiye'nin geleceğini şekillendirdiği ve ülkenin idaresini belirlediği görülmüştür. Nitel analiz yöntemiyle hazırlanan çalışmanın kaynaklarını Atatürk'e ilişkin başvuru eserleri ile bu alandaki literatür ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Cumhuriyet, Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), TBMM, Teşkilât-ı Esâsiye.

ABSTRACT

After the First World War, the Ottoman lands were occupied from many sides and the government was rendered dysfunctional with the official occupation of the capital Istanbul. Thereupon, under the leadership of the National Struggle Movement, the Grand National Assembly (TBMM) was opened in Ankara on April 23, 1920. Thereafter, the Grand National Assembly (TBMM) was established in Ankara on April 23, 1920 under the leadership of the National Struggle Movement. Having assumed important tasks amidst this period of crisis, on January 20, 1921, the Grand National Assembly enacted the Organization-ı Esâsiye, which declared that sovereignty belonged to the nation, thus paving the way to the Republic.

In this article, the role and importance of the Grand National Assembly, the executive body of the National Struggle, and its constitution are discussed from the perspective of Mustafa Kemal Atatürk, the leader of this struggle, and its impact on the road to the Republic is presented. This study has proved that these two important factors shape the future of Turkey and determine the administration of the country. The sources of the study, which has been prepared using qualitative analysis, includes references on Atatürk and relevant literature in this field.

Keywords: Constitution, Mustafa Kemal Pasha (Ataturk), National Struggle, Republic, The Turkish Grand National Assembly.

* İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Doktora Öğrencisi, tarihcienesdemir@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2661-9421.

Extended Abstract

Since the 19th century, factors such as the Europe-centered change-transformation in every field and the nationalism movement that negatively affected multinational empires have made changes in state administrations obligatory.

The aforementioned developments and factors closely affected the Ottoman State in terms of its structure. As a reflection of this, the radical reform and modernisation activities that started in the Ottoman Empire as of the 19th century paved the way for the implementation of some changes in the state hierarchy and the establishment of new institutional structures with the Tanzimat. In this process, the Constitution and the Parliament were the two most important facts to be achieved. While the constitution expresses the limitations of a government in governing the country, it is also a social contract that determines the rights and freedoms of citizens and the set of rules they must abide by.

Some Ottoman statesmen also aimed to solve the internal and external problems of the Ottoman Empire by adopting a constitutional framework in the administration. In this context, the first constitution in the Ottoman Empire, the Kânûn-ı Esâsi of 1876, was prepared and the first legislative body, the Majlis-i Mebûsan, began to operate in 1877. Although this first constitutional monarchy experiment was interrupted after a short time, it was put into practice again in 1908 under the influence of the developments that took place. In the new period, some articles of the constitution were amended and the powers of the Sultan were restricted while the powers of the Parliament were increased.

However, an understanding of the need for the existence of the Parliament as a state legislature has developed. However, with the defeat of the Ottoman Empire in the war, the beginning of the occupations under the terms of the armistice and other negative factors left the state and the nation in a difficult situation, and the Parliament was closed. Nevertheless, in order to get rid of the occupation, a call was made for the reopening of the Majlis-i Mebûsan. The reopening of the Assembly undoubtedly also meant that the constitution, in other words, the current Kânûn-ı Esâsi, was in effect. However, the last Ottoman Majlis-i Mebûsan, which convened on 12 January 1920, had to be closed down once again with the official occupation of the capital, İstanbul, by the Allied Powers after adopting an important text such as Mîsâk-ı Milli, which was important for the liberation of the country and the nation. In fact, this occupation and closure led to the establishment of the Parliament and the Constitution in Ankara with a new function and qualifications.

As a matter of fact, the Grand National Assembly (TGNA), which opened in Ankara on 23 April 1920, assumed the administration of the country by electing a new government from within its own ranks and assumed extraordinary powers by taking the three powers of the legislature and the judiciary as well as the executive. The Grand National Assembly, acting in a constituent capacity, wanted to act within the framework of a constitution prepared by itself instead of the current Kânûn-ı Esâsi as a legal basis. Thus, the first constitution of the new parliament, Teşkilât-ı Esâsiye dated 20 January 1921, was promulgated. With the new constitution, the Assembly declared for the first time and unequivocally that sovereignty belonged to the nation unconditionally. While the assembly demonstrated that it had the authority to change the source of sovereignty, it confirmed on a legal basis that it governed the country on behalf of the nation and that the will of the nation was above all else. The proclamation of the Organisation-ı Esâsiye was the clearest manifestation of the Assembly's desire to govern the country within the constitutional framework.

As a result, the successful conduct of the National Struggle by the TGNA and the execution of the administration within the country within the framework of the Constitution of 1921 prepared the way for the Republic. Mustafa Kemal Pasha, the leader and guiding actor of this process, informed the public by making statements at every opportunity, from the importance and mission of the TGNA to the concept of national will put forward by the Constitutional Order, and emphasised the importance and purpose of these two powers. Thus, from his perspective, it is important to understand the contribution of the Grand National Assembly and the Constitution to the mental and actual change-transformation during the transition to the Republic. In this study, both the development process and the characteristics and actions of the TGNA and the Organisation of the Constitution from Mustafa Kemal Pasha's perspective are discussed, and it is aimed to reveal the subject within the framework of the cause-effect relationship on the basis of the events that took place.

Giriş

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde her alanda başlayan köklü reform ve modernleşme faaliyetleri, III. Selim'in Nizam-ı Cedit Hareketi sonrası II. Mahmud'la birlikte daha kararlı bir şekilde devam etmiştir. Bu çerçevede 1808 Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarının ilan edilmesiyle getirilen halklarla daha sistematik bir şekilde icraatlar uygulamaya konulmuştur. Mezkûr süreçte Osmanlı Devleti bir yandan da çok uluslu yapıya sahip olması nedeniyle milliyetçilik akımının kendisi açısından olumsuz etkilerini minimize etmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devlet adamları ve aydınları arasında meşruti idareye geçilmesi, modern bir anayasa hazırlanması ve meclisin açılması gündeme gelmiştir. Anayasaya ihtiyaç duyulmasının en önemli nedeni ise devletin işleyişine ana çerçevede yasal bir icraatla düzen vermek, çeşitli unsurlardan oluşan Osmanlı vatandaşlarının haklarını ve devletin görevlerini yasal bir zeminde ortaya koyarak vatandaşa güvence vermek olmuştur.¹ Nitekim Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı Devleti, merkez ve taşra idaresini yeniden ele almış; bir takım yapısal reformları hayata geçirmiştir. Bu kapsamda merkezde idare ve yargı alanında meclisler tesis edilirken; 1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi ve 1871 tarihli İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizamnâmesi çerçevesinde ilk kez vilâyet idare meclislerini açmıştır. Danışma organı niteliğindeki bu meclislerde mahallî nüfusun dini ve etnik temsilcileri nüfus çoğunluğu nispetinde temsil edilmiştir.²

Burada Anayasa kavramından terminoloji, muhteviyat ve amaçsal bakımdan bahsetmek gerekirse; Anayasa hem devletin statüsünü ve yönetim normlarının sınırlarını belirleyen hem de vatandaşın haklarını tanımlayan ve uyması gereken kuralları saptayan hukuki kuralların bütünü olarak tanımlanabilir. Anayasanın temel fonksiyonu hak ve özgürlüklerin güvence altına alması; devleti sınırlayarak iktidarı kurallara bağlaması böylece keyfi yönetimi engellemeyi amaçlamasıdır. Bu özelliğiyle Anayasa, iktidara ve vatandaşın hak ve yetkilerini tanımlayan ve bu konudaki sınırları tespit eden yasal çerçeve metinlerdir. Toplumsal Sözleşmeler olarak da tanımlanmaktadır.³ Özetle ifade edecek olursak bir ülkede devlet ve miller arasındaki ilişkiyi kurallara bağlayan ana hukuki dayanak anayasadır.

Bu bağlamda monarşik bir yönetime sahip olan Osmanlı Devleti'nin Anayasal bir düzene geçmesi; yani padişahın yetkilerinin sınırlanması, yönetim erkinin gücü kullanmada sınırlama, denetleme gibi etkenleri ortaya çıkaracaktır. Dönemin Osmanlı aydınları ve bazı devlet adamları Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sorunların üstesinden gelmek için evvela işleyiş bozulan devlet yönetiminin düzeltilmesini; bunun da Anayasa hazırlayarak meşruti yönetime geçilmesini zaruri görmüşlerdir. Nitekim meşruti yönetime geçilmesi yönünde artık şartların olgunlaştığını ve umumi meclisin olduğu meşrutiyete dayalı bir idareye geçilmesinin zamanının geldiğini dile getirmişlerdir. Bu görüşleri benimseyen üst düzey devlet adamlarının organize ettiği bir darbeye Sultan Abdülaziz, 29 Mayıs 1876'da tahttan indirilmiştir. Hızlıca meşruti idareye geçilmek istense de tahta çıkartılan yeni padişah V. Murad'ın sağlık sorunları yaşaması bunu geciktirmiştir. V. Murad'ın üç aylık bir süre geçtikten sonra tahttan indirilmesi ve yerine Sultan II. Abdülhamid'in geçirilmesi kararlaştırılmıştır. Tahta geçiş aşamasında Mithat Paşa'nın başını çektiği meşruti idareyi savunan ekip, taleplerini padişaha ön şart olarak sunmuştur. Abdülhamid'in olumlu görüş bildirmesiyle anayasa çalışmalarına başlanmıştır. Bu kapsamda üç aylık bir hazırlıktan sonra 23 Aralık 1876'da Kânûn-ı Esâsi ilan edilmiştir. 13 bölüm ve 119 maddeden oluşan bu anayasa, modern ilk Türk Anayasası olarak nitelendirilmektedir.⁴ Şüphesiz demokratik anlayış açısından zaafı olup padişahın geniş yetkilerini kullanmasına olanak verse de Osmanlı idari sisteminde anayasanın oluşturulması önemli bir adım telakki edilmelidir.

¹ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 6. Baskı, 1986, 29-30; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, 2000, 41-120.

² İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 3. Baskı, 2008, 408-434; M. Şükrü Hanioglu, "Meşrûtiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, 388-391.

Meşruti idareye geçilmesiyle ilgili gelişmeler ve Osmanlı aydınlarının bu konudaki fikirlerine dair değerlendirmeler için bkz. Namık Sinan Turan, "Monark Hâkimiyetinden Hâkimiyet-i Milliyeye Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Politik Kültürde Egemenliğin Kaynağı Tartışmaları", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023, 47-71; Ayhan Ceylan, "Osmanlı Anayasacılığı ve 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na Yansımaları", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023, 118-131.

³ Ender Ethem Atay, "Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12/1, (2008): 504-516. Anayasa'nın içeriği ve niteliksel tanımı ve türlerine dair ayrıntılar için ayrıca bkz. Aynı yer, 511-523.

⁴ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 124-149; Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, Yenilenmiş 3. Baskı, 2006, 33-51; Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012, 27-47; Mehmet Akif Aydın, "Kanûn-ı Esâsi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, 28-29.

Neticede Osmanlı Devleti'nde arada kesintiler olsa da yıkılışına kadar olan süreçte mutlakiyetten meşruti yönetime geçilmiştir.⁵ Anayasanın hazırlanıp Meclisin açılmasının kararlaştırılması, Osmanlı Devleti'nin bu süreçte uğraştığı çok yönlü iç ve dış meselelerle de yakından ilişkili olmuştur. Bilhassa, milliyetçilik fikriyle hareket geçen birtakım Gayrimüslim ve azınlık unsurları devlete bağlamak, aynı zamanda Batılı büyük devletlerin bu bahaneyle Osmanlı içişlerine karışmasını engellemek amaçlanmıştır. Anayasa'nın gereği olarak 19 Mart 1877'de Meclis-i Mebûsan açılmasıyla yetkileri sınırlı sayılabilecek olsa da ilk Türk parlamentosu faaliyetlerine başlamıştır.⁶ 115 üyeden müteşekkil Meclis-i Mebûsan'ın yanı sıra Anayasa'ya göre -26 üyeden müteşekkil-Meclis-i Âyan da kurularak yasama sistemi ikili bir yapıda teşkilatlandırılmıştır.⁷ Devlet yönetimini ve vatandaşların haklarını hukuki zeminde ortaya koyan Anayasanın ilanıyla devletin tüm vatandaşlara haklarını verme yönünde büyük bir adım attığını hem içeride hem dışarıda gösterilmesi önemli bir hedef olarak yorumlanabilir.

Bu ilk Anayasanın ortaya çıkardığı modelde Meclis-i Mebûsan üyeleri iki dereceli seçim sistemiyle halk tarafından seçilirken Meclis-i Âyan üyeleri padişah tarafından üst düzey veya tecrübeli devlet adamları arasından seçilmiştir. Fakat 93 Harbi'nin (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) çıkması ve savaş ortamının yol açtığı olumsuzluklar, Gayrimüslim vekillerin ayrılıkçı tavırları ve Meclisin sağlıklı işleyememesi gibi nedenlerle Meclis-i Mebûsan, 13 Şubat 1878 tarihinde padişahın kararıyla süresiz tatil edilmiştir. Böylece ilk meclis yaklaşık 11 ay açık kalabilmiştir.⁸ Bununla birlikte bu sürecin Osmanlı siyasi ve idari hayatında, klasik dönemden moderniteye; monarşiden parlamenter sisteme geçiş bakımından önemli bir dönemli noktası olduğu değerlendirilmektedir.

Geçen 30 yıllık sürede Sultan II. Abdülhamid'in idaresine yönelik muhalefet artmış ve 1908 yılında İttihat ve Terakki yanlısı subayların Makedonya'da başlattığı hareket sonucu padişah tarafından Kânûn-ı Esâsi/Anayasa 23 Temmuz 1908'de yeniden yürürlüğe konulmuştur. Yapılan seçimler sonucunda Meclis-i Mebûsan yeniden açılmıştır ki bu süreç II. Meşrutiyet Dönemi olarak adlandırılmaktadır.⁹ Bu süreç değerlendirildiğinde; vuku bulan siyasi, askerî ve dış politik hadiselerde yaşanan olumsuz sonuçların Anayasal düzen eksikliğinden kaynaklandığının düşünüldüğü; böylece Anayasanın yeniden yürürlüğe konularak iktidara düzen verilmek istendiği tespit edilmektedir.

İkinci defa işlerlik kazandığında Kânûn-ı Esâsi/Anayasa'ya, 21 Ağustos 1909 değişiklikleriyle meşrûti yönetimi ve meclisi güçlendirecek maddeler eklenmiş ve padişahın yetkileri azaltılmıştır.¹⁰ Böylece yasamanın yetkisi artırılmış; hükûmet padişah yerine Meclis'e karşı sorumlu olmuştur. Ayrıca kurulan partiler, Parlamento içinde ve dışında faaliyet göstermiş; 1914'e kadar aralıklarla icra edilen seçimler yapılmıştır.¹¹ Şüphesiz modern demokratik bir sistem olmasa da dönemine göre bu gelişmelerin son derece büyük kazanımlar olduğu izahtan varestedir.

1914 yılı sonlarında İttihat ve Terakki yönetiminde Birinci Dünya Savaşı'na girilmesiyle ortaya çıkan seferberlik şartlarıyla bir yıl uzatma olarak savaşın sonuna kadar Meclis açık kalsa da işlevselliği sınırlı kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Savaş'tan mağlup ayrılması sonrası Mütareke döneminde seçimler yapılamamış ve İtilaf devletlerinin de girişimiyle 21 Aralık 1918'de padişah tarafından bir kez daha tatil edilmiştir.¹²

Bu süreçte İtilaf devletleri işgallerini genişletirken Anadolu'da Millî Mücadele Hareketi başlamıştır. Mevcut şartlarda Ali Rıza Paşa Hükûmeti kurulduktan sonra Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye ile 20-22 Ekim 1919'da Amasya Görüşmeleri gerçekleştirilmiş ve Mebûsan Meclisi'nin yeniden açılması

⁵ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat...*, 533-535.

⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 150-158; Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 33-34.

⁷ Ali Fuat Örenç, *Yakınçağ Tarihine Giriş (1789-1918)*, İstanbul: Akademi Tütiz Yayınları, 2011, 19; Mehmet Kaan Çalen, "1876 Kanun-i Esasî'ne Göre Osmanlı Devlet ve Toplum Düzeni", *Millî Egemenlik ve Demokrasi*, Ed. Celalettin Vatandaş, Sezai Öztaş, Miray Özden, Ankara: TBMM Basımevi, 2022, 215-217.

⁸ Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 34-35; Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 159-161.

⁹ Kili, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 77-82; Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 35-36; Örenç, *Yakınçağ Tarihine Giriş*, 153-154.

¹⁰ Kili, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 87-96; Aydın, "Kanûn-ı Esâsi", 28-29.

¹¹ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 175-186, 192-197; Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*, 48-61; Hanioglu, "Meşrûtiyet", 191. Bu dönemdeki partilere ilişkin detaylar için bkz. M. Serhan Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2006, 3-21.

¹² Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, 11-12; 67; Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*, 62-64.

kararlaştırılmıştır.¹³ Burada Meclisin açılarak devletin Anayasa esaslı hükümet etmesi çağrısının yapılması; yine maruz kalınan olumsuzlukların üstesinden Anayasa ve Meclis gibi iki önemli olgunun varlığıyla gelinebileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Nihayetinde Millî Mücadele'nin devam ettiği ve Osmanlı Devleti'nin fevkalade zor günler geçirdiği bu süreçte yapılan seçimler sonucu, 12 Ocak 1920'da Osmanlı Meclis-i Mebûsan'ı toplanmıştır.¹⁴ Meclisin yaptığı en önemli icraat, işgallere karşı çıkarak 28 Ocak 1920'de Misâk-ı Millî'yi kabul etmesi ve alınan kararı 17 Şubat'ta İtilaf devletlerine duyurmasıdır. Gerek bu ilan gerekse Anadolu'da Millî Mücadele'nin ivme kazanması yüzünden paylaşım planlarını uygulamakta zorluk çeken İtilaf devletleri, İngilizlerin teşvik ve ısrarıyla 16 Mart 1920'de başkent İstanbul'u müştereken işgal etmiştir.¹⁵

Sonuç olarak Osmanlı modernleşmesi kapsamında 19. yüzyılda her alanda olduğu gibi siyasi alanda da önemli gelişmeler olmuş; bunların başında 1876'da ilk defa bir Anayasanın hazırlanıp Meclisin açılması yani meşruti monarşiye geçilmesi yer almıştır. Böylece moderniteyi benimseyen devlet adamları, Osmanlı yönetim erkinin bireysellikten keyfilikten çıkarak hukuki zeminde Anayasal sınırlılıklar içerisinde yönetilmesini amaçlamıştır. Kesintilerle de olsa 1920'ye kadar faaliyet gösteren Meclisin ve yürürlükteki Anayasanın etkisi sınırlı kalmıştır. Ancak Millî Mücadele döneminde açılacak Meclis'e ve oluşturulacak anayasaya öncülük ettiği ve zemin hazırladığı aşikârdır. Nitekim işgallerin gerçekleştiği kaotik süreçte Ankara'da teşkil edilen Büyük Millet Meclisinin fonksiyonu ve hazırladığı 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye'nin içeriği yeni "Türkiye Devleti"ne giden yolda kritik iki adım olmuştur. Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün de Meclis ve Anayasa yönelik tutum ve söylemlerinin incelenmesinin, Cumhuriyet'e giden yolun anlaşılması bakımından önemli olacağı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda makalenin sınırlılığı kapsamında Atatürk'ün söylemleri Millî Mücadele ve Cumhuriyetin kuruluş aşamasıyla sınırlanmış; böylece hipoteze konu iki başlığın mevzubahis dönemdeki önemi ve gelişimiyle ne gibi gelişmelere kapı araladığının ve nihai olarak Cumhuriyet'e giden yoldaki etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Böylece Cumhuriyetin 100. yılına ulaşıldığı bu süreçte, konuya ilişkin detaylı bir incelemeyle meselenin daha iyi bir şekilde izahı hedeflenmiştir. Bu noktada Atatürk'ün süreci yönlendirici etkisi ve süreç yönetimi de ele alınmıştır.

Konuya dair kaynakçada da görüleceği gibi çeşitli araştırmalar bulunmakla beraber bu makalede, "TBMM" ve "Teşkilât-ı Esâsiye"nin Millî Mücadele'deki belirleyici rolü ve Cumhuriyet'e geçişteki etkisi, neden-sonuç ilişkisi içerisinde ve bu sürecin lideri Atatürk'ün penceresinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda dönemin politik, siyasi ve hukuki atmosferine bir bakış açısı sunulmuştur. Bu kapsamda TBMM ve Anayasa'nın ortaya çıkışı, icraat aşaması, etkisi ve kapsamına dair elde edilen veriler nitel analiz metoduyla incelenmiştir. Tespit edilen çıkarım ve değerlendirmeler üzerinden literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Teşkilât-ı Esâsiye'nin İlanı

Büyük Millet Meclisinin Açılış Süreci ve Fonksiyonu

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'un işgal edilmesi ve akabinde Meclis-i Mebûsan'a dahi baskın verilerek bazı mebusların tutuklanması karşısında Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal hızlıca reaksiyon alan harekete geçmiştir. Bu kapsamda, mülki ve askerî makamlara hitaben 19 Mart 1920 tarihli bir tamim yayımlayarak işgalle birlikte hükümetin iş göremez hale geldiğini ve verdiği emirlere itibar edilemeyeceğini belirtmiş; bu yüzden seçimlerin hızlıca yeniden yapılmasını ve mebus seçilenlerin Ankara'da açılacak Meclis'e gelmelerini istemiştir.¹⁶ Bu arada 11 Nisan'da padişah tarafından yayımlanan İrade-i Seniyye ile Meclis-i Mebûsan feshedilmiştir.¹⁷ Nitekim kısa sürede Anadolu'nun işgal altındaki bazı vilayetleri dışında yapılan seçimler neticesinde yeni seçilen

¹³ Kemal Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, Cilt 3, Yay. Haz. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 10. Baskı, 1969, 1110-1112; Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebûsan Seçimleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, 199-219; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt II (III), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, 136-142.

¹⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, 14.

¹⁵ Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, İstanbul: Küre Yayınları, 5. Baskı, 2014, 159-166; Ünsal Yavuz, "İngiliz ve Fransız Resmî Belgelerinde İstanbul'un İşgalini (16 Mart 1920) Hazırlayan Gelişmeler", *Belleten Dergisi*, 56/217, (Aralık 1992): 980-982. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt III, 11-14.

¹⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, Cilt 1, Yay. Haz. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 10. Baskı, 1970, 413-423.

¹⁷ Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*, 63.

Mezkûr İrade-i Seniyye'de Meclisin, siyasi şartlar gereği zorunlu olarak feshedildiği ancak Kanun-ı Esâsî'nin ilgili maddesi gereğince 4 ay zarfında yeni toplanmasına karar verildiği belirtilmiştir. Ancak bu süre zarfında İstanbul'un işgal altında olmasıyla Hükümetin fonksiyonunun kaybolması ve Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılması neticesinde karada belirtilen husus hükümsüz kalmıştır.

mebuslar ile İstanbul'daki işgal güçlerinden takibinden kurtulabilen Meclis-i Mebûsan'daki vekillerin de iştirakiyle [Türkiye] Büyük Millet Meclisi (TBMM) 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da toplanmıştır.¹⁸ Açılışını Sinop Milletvekili Şerif Bey'in yaptığı Meclisin başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir.¹⁹ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Meclisin açılışını tarihi bir vaka olarak duyurarak tehlikelere maruz kalan milletin varlığını ve geleceğini kurtarmak maksadıyla Ankara'da toplandığını ifade etmiştir.²⁰

Neticede Meclisin kuruluşuna dair 23 Nisan'da bir Heyet-i Umûmiye Kararnamesi yayımlanmıştır.²¹ Böylece halkın yeni temsilcilik makamı ve millî iradenin yeni dayanağı olacak Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla Anadolu'daki Türk tarihinde yeni bir dönemin ilk adımının atıldığı ifade edilebilir.

Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan'da Meclisin ikinci toplantısında uzun bir konuşma yaparak Mondros Mütarekesi sonrası yaşananları özetlemiş ve İstanbul'un işgaliyle Meclis açılış sürecine kadar olan dönemi anlatmıştır. Meclisin, içinde bulunan son derece kaotik vaziyetin bir sonucu olarak ve milletin hâkimiyetinin tecelli etmesi salahiyetiyle fevkalade bir şekilde toplandığı ifade etmiştir.²² Bu açıdan Mustafa Kemal Paşa'nın milletin iradesini yansıtan Meclis-i Mebûsan'ın işgal nedeniyle çalışamayacak hale geldiğine; ancak bu iradenin asla engellenmeyeceğine ve Meclisin açılmasıyla bunun açıkça gösterildiğine dikkat çektiği görülmektedir.

Öte yandan Meclisin açılmasıyla İstanbul'daki Damat Ferit Paşa Hükûmeti, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere TBMM'yi isyankâr bir girişim olarak ilan eden beyannameler neşretmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa imzalı "Büyük Millet Meclisinin Memlekete Beyannamesi" başlığıyla kaleme alınan yazıda; Meclisin başkent dâhil memleketin işgal altında olduğu bir ortamda toplandığını; amacının da vatani işgalden halas ederek Padişah ve Halifeyi de tahakkümden kurtarmak olduğunu belirtme gereği duymuştur.²³ Bu bakımdan halkın, İstanbul'daki Hükûmetin olumsuz propagandasıyla Millî Mücadeleye karşı durmasının önüne geçilmek istendiği; halkın ve ülkenin bekası için TBMM'nin teşkil edildiği izah edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Nihayetinde Meclis ülke ve millet için var olduğu olgusu her şekil ve ortamda dile getirilmiştir. Gerçekten de Meclis'in açılmasıyla millî iradenin en kuvvetli irade, Kuvâ-yı Milliye'nin de en büyük kuvvet olduğu fikri benimsemiştir.²⁴ Bülent Tanör'e göre Meclis, Mütareke şartlarının ortaya çıkardığı olumsuz şartlar ve Meclis-i Mebusan'ın kapalı olması dâhil Osmanlı yönetim organlarının sağlıklı işleyememesi neticesinde ortaya çıkan bir yapı özelliğiyle yönetim boşluğunu dolduran ve tüm erkleri uhdesine alan bir müesses nizam olmuştur.²⁵

TBMM açıldığında, devletin başkenti İstanbul işgal altında bulunduğundan ve buradaki hükûmetin işgal güçlerinin tahakkümü altında bulunmasından dolayı iş göremez olması sebebiyle ülke yönetimine el konulduğunu bir kez daha deklare etmiştir. Bu kapsamda Meclis'te birtakım tartışmaların ardından 2 Mayıs 1920 tarihinde muhtelif işlerin Meclis namına icra edilmesi için her biri meclis içinden seçilen vekillerin (bakanlar) oluşturduğu İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu teşkil edilmiş; Meclis Hükûmet Sistemi olarak faaliyet gösteren bu yapıda kabine Meclise karşı sorumlu tutulmuştur.²⁶ Böylece İstanbul'da işgal kuvvetlerinin denetimindeki işlevsiz olarak faaliyet gösteren hükûmetin yerine Anadolu'da özgür bir şekilde yönetme kabiliyetini haiz yeni bir hükûmet kurulmuştur.

¹⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Açıklamalı Dizin İle)*, Cilt III, (I-II), Ankara: ATAM Yayınları, 5. Baskı, 2006, 550; *Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, Yay. Haz. Fahri Çoker ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Cilt 1, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994, 39-43.

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, İçtima 2, Tarih 24.04.1920, 38.

²⁰ *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, "Tarihi Bir Vaka: Büyük Millet Meclisi", 23 Nisan 1920, 1.

²¹ Kili, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 99.

²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt1, İçtima Senesi 1, İçtima 2, Tarih 24.04.1920, 8-30.

²³ *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, "Büyük Millet Meclisinin Memlekete Beyannamesi", 28 Nisan 1920, 1.

²⁴ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, 230.

²⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 229-246.

²⁶ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Açıklamalı Dizin İle)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, 262; Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, 230-239; İhsan Güneş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, 594-595.

Resim 1: TBMM'nin 23 Nisan 1920'deki açılışı ve 1920-1924 yıllarında kullanılan ilk Meclis binası - Anadolu Ajansı

4 Mayıs 1920 tarihli Büyük Millet Meclisi teşkilatına ait kararlar da Meclisin millî iradeyi dayanak aldığı ve ülkeyi millet adına yönetme yetkisini deruhte belirtmiştir.²⁷ Kritik bir dönemde çalışmalarına başlayan TBMM'nin en önemli amacı, vatan topraklarının işgalden kurtarılarak tam istiklalin elde edilmesi olmuştur. Bu kapsamda paylaşım projeleri ve işgal planlarına karşı çıkılarak son Osmanlı Mebûsan Meclisi'nde ilan edilen Misâk-ı Millî, TBMM'nin de aynen kabul ettiği ve kuruluş misyonu olarak tanımladığı en önemli hedefleri arasında yer almıştır.²⁸

Resim 2: TBMM'nin açılışında Mustafa Kemal Paşa ve diğer rical - Anadolu Ajansı

²⁷ *Atatürk'ün Tamim...*, 263; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, 60-61.

²⁸ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt III, 448; *Atatürk'ün Tamim...*, 290; Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2012, 189-194.

Bunu yaparken bir diğer ana hedef; yeni Hükûmetin otoritesini ülke genelinde egemen kılma ve ülkenin tek merkezinin TBMM olduğu düşüncesini benimsetme olmuştur. Bu çerçevede yasal düzenlemelerden iç güvenliği sağlamaya yönelik tedbirlere ve basının kullanılmasına kadar çeşitli adımlar uygulamaya konmuştur.²⁹ Tüm bu icraatlarıyla TBMM'nin, kurucu bir Meclis niteliğinde ve tek otorite olduğunu net ve tavizsiz bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir.

Kısa süre içerisinde -İstanbul ve işgal altındaki yerler hariç- yurdun hemen her bölgesinde askerî ve idari otoriteyi kendisine bağlayan TBMM; toplumun çeşitli kesimlerinden temsilcileri vekil olarak bünyesinde barındıran, İstiklal Harbini yöneten ve bu süreçte yasama, yürütme ve yargı erklerini üzerine alan olağanüstü yetkileri haiz bir meclis olmuştur.³⁰ Bu yönüyle TBMM, Osmanlı Meclis-i Mebûsan'dan farklı olarak bütün yetkileri uhdesinde toplayan bir meclis özelliğindedir.³¹ Kanaatimize göre Mustafa Kemal Paşa da Meclis'in bu özelliğini mütemediyen vurgulayarak Cumhuriyete giden yolda farkındalık oluşturmak istemiştir.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in açılışından iki gün sonra yayımladığı bir beyannamede TBMM'nin Anadolu'nun her köşesinden vekillerden teşekkül ettiğine dikkat çekerek³² Meclis'i halkın ülke sathındaki tek temsilcisi olarak nitelendirmiştir. Şüphesiz Meclis'in açıldığı dönemde, halkın tamamının desteğini arzu eden Mustafa Kemal Paşa; başkent İstanbul'un işgal, padişah ve halifenin esaret altında olması karşısında Meclis'in toplandığına dikkat çekmiş; Meclis de bu yönde iradesini açıklamıştır.³³ Bu bakımdan ilk etapta Mustafa Kemal Paşa ve vekillerin beyanatları, TBMM'ye meşruiyet kazandırmak için padişahın ve İstanbul'un işgalden kurtarılması misyonunu çerçevesinde olmuştur. Aşağıda da izah edileceği üzere Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin yegâne otorite olduğuna yönelik ve İstanbul'daki hükûmet ile padişahı hedef alan açıklamaları, ancak Meclis'in siyasi, idari, askerî ve dış politikada başarılı icraatlar göstermesiyle, yani Millî Mücadele'nin ilerleyen seyri içerisinde gerçekleşmiştir.

1921 Tarihli Teşkilât-ı Esâsiye'nin İlanı ve Önemi

Olağanüstü şartlarda ve fevkalade yetkilerle çalışmalarını sürdüren TBMM'nin yönetsel açıdan şekil ve muhteviyatının belirsizliğini ortadan kaldırmak için yasal bir dayanağa ihtiyaç duyulmuştur.³⁴ Haddizatında Meclisin ilanından yeni Anayasa ilanına kadar olan süreçte Meclisin doğrudan Kanun-ı Esâsî'ye bağlı kalmadığı görülmektedir. Bu durum yönetsel anlamda ve özellikle de kanunların çıkartılmasında hukuki dayanak tartışmalarına neden olmuş ve yeni bir anayasa çalışmasını gündeme getirmiştir.³⁵ Ancak yeni anayasa teklifi dahi Meclis'te muhafazakâr ve inkılapçı vekiller arasında böyle bir ihtiyacın hangi çerçevede ortaya konulması gerektiğine dair tartışmalara sebep olmuştur.³⁶ Neticede Meclis'in, en büyük dayanağı olan millî iradeye ait olduğu yasal bir güvence altına alınmak istenmiştir. Zikredilen amaçlar doğrultusunda Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 18 Eylül 1920'de Meclis'e bir hükûmet beyannamesi sunmuştur. Bu Beyanname aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin siyasi halkçılık programıdır. Böylece Meclis'te kurulan komisyon tarafından bir teşkilat kanunu hazırlanmasına dair çalışmalara başlanmıştır.³⁷ Anayasa hazırlanmasına ihtiyaç duyulması Meclisin hem Anayasal çerçevede ülkeyi yönetmek istemesi hem de anayasa yapan kurucu özelliğini ortaya koyma arzusunun bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Yapılan çalışmalar ve Meclis'teki yoğun tartışmalar neticesinde 20 Ocak 1921'de TBMM'nin ilk anayasası mahiyetindeki Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu kabul edilmiştir. Bu metin, TBMM'ye idari ve hukuki dairede tam bir meşrutiyet sağlayan 23 madde ve 1 ilave maddeyi ihtiva etmektedir.³⁸ Teşkilât-ı Esâsiye 85 numaralı kanun olarak 7 Şubat 1921'de Ceride-i Resmîye'de (Resmî Gazete) yayımlanmıştır. İlk 9 maddesinde genel esaslara, 10. maddede idari yapıya, 11-21. maddelerde vilayet, kaza ve nahiye başlıklarıyla taşra teşkilatı ve idaresine, 22-23.

²⁹ Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, 256-280; Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*, 67-80.

³⁰ Anayasa, <https://www.anayasa.gen.tr/1921tek.htm>. Erişim 12.02.2023.

³¹ Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 39.

³² *Atatürk'ün Tamim...*, 252.

³³ *Atatürk'ün Tamim...*, 254.

³⁴ Rıdvan Akın, "1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi", *I. Türk Hukuk Kongresi Tarihi Bildirileri*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014, 601.

³⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 246-250.

³⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, 104.

³⁷ İhsan Güneş, "Teşkilatî Esâsiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/2, (2020): 233; Akın, "1921 Teşkilât-ı Esâsiye...", 599.

³⁸ Kili, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 105-108; Zeki Çevik, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26, (Mart 2012): 27-28.

maddelerde ise umum-i müfettişliklerle ilgili hususlara yer verilmiştir. Ek madde ise kanunun geçerliliğinin başlangıç tarihi ve istisnai durumları belirtmektedir.³⁹ Böylece TBMM'nin, devletin ve Türk milletinin geleceğinde yegâne otorite olduğunu hukuki bir zeminde gösterdiği ve idaresinde Anayasa çerçevesinde hareket etmeyi deklare ettiği değerlendirilmektedir.

Teşkilât-ı Esâsiye'nin ilan edilmesi, önemli dış politik gelişmelerin yaşandığı bir dönemde olmuştur. Bu süreçte düzenlenecek Londra Konferansı'nda İtilaf Devletleri tarafından TBMM'nin yegâne otorite olarak dikkate alınmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki Hükûmetin başı Sadrazam Tevfik Paşa'ya yolladığı telgrafta; Padişahın bir Hatt-ı Hümayun yayımlayarak TBMM'nin milletin tek temsilcisi olduğunu beyan etmesini talep etmiştir. Ancak bu konuda Sadrazam Tevfik Paşa'dan beklediği yanıtı alamamış ve TBMM'nin üstlendiği fonksiyonu ve otoritesini izah etmek üzere Teşkilât-ı Esâsiye maddelerini gönderme kararı almıştır. Bu bağlamda Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun -en önemli gördüğü- ilk 10 maddesini, Sadrazam Tevfik Paşa'ya göndererek en başta zikredilen maddelerden, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ve yönetim şeklinin de halkın kendini yönetme ilkesine dayandığını belirtilmiştir. Aynı şekilde yürütme ve yasamanın milletin gerçek temsilcisi olan meclisin uhdesinde olduğu ve Türkiye'nin Meclis tarafından idare edildiğini vurgulamıştır. Bunların yanı sıra Meclis seçimlerinin ne şekilde yapılacağı ve Meclisin çalışma şartlarına ilişkin maddeler ile her türlü iç ve dış politik kararın ancak Meclis tarafından belirlenmekte olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafın sonunda, saymış olduğu anayasanın temel maddelerine aykırı hareket etmeye yönelik imkân ve yetkisinin olmadığını Sadrazamın şahsına bildirmesi de oldukça önemlidir.⁴⁰ Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa, millî iradeye dayalı TBMM'nin ve onun hükûmetinin tek yetkili ve yasal kurum olduğunu; hazırladığı Teşkilât-ı Esâsiye'nin de yegâne geçerli hukuki metin olduğunu İstanbul'a bildirmiştir. Bunun saltanat yönetiminden kopuşa yönelik somut açıklamalarının başlangıcı olarak nitelendirilebilir.

1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye yürürlüğe girdiğinde 1876'da ilan edilip 1908'de yeniden yürürlüğe konulan Kanun-ı Esasî yürürlükten kaldırılmamıştır. Fakat Meclis, çalışmalarında Kanun-ı Esasî'yi dikkate almamıştır.⁴¹ Bu yüzden yazılı kategoride ikinci olmasına rağmen Büyük Millet Meclisi nezdinde Teşkilât-ı Esâsiye ilk anayasa olarak kabul edilmektedir.

Neticede Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, millî egemenliği dile getiren ve yeni bir devlet yapısına -yani Cumhuriyete-atıf yapan en önemli hukuki metin hüviyetindedir.⁴² Bülent Tanör, Teşkilât-ı Esâsiye'nin 3. maddesindeki "*Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur*" ifadesiyle yeni Türk devletinin zikredildiğine ve bu devletin egemenliğini millettten aldığına dikkat çekmiştir. Yine Tanör'e göre 1921 Anayasası, yeni bir devletin kurulduğunu bildirmekte, egemenlik hakkını kesin olarak millete vererek bütün erkleri kendisinde toplamakta; aslında Kanun-ı Esasî'nin varlık nedenini ortadan kaldırmaktaydı. Rejim ise adı konulmamış bir Cumhuriyet'ti."⁴³

Bir başka değerlendirmeye göre de TBMM'nin açılmasıyla millî egemenlik, fiili olarak yürürlüğe girmiş; Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ile de yasal zeminde güvence altına alınmıştır.⁴⁴ Bir telgrafında Mustafa Kemal Paşa da bu hususu, "Teşkilât-ı Esâsiye egemenliğin millete ait olduğunu muhafaza altına aldığını kesin bir şekilde dile getirmiştir." şeklinde açıklamıştır.⁴⁵ Bir diğer ifadesinde de bu kanunla hükûmranlığının hukukten millete geçtiğini belirtmiştir.⁴⁶

Öte yandan Teşkilât-ı Esâsiye, modern anayasalarla karşılaştırıldığında yasama, yürütme ve yargı erkiyle ilgili ayırım ve hususlara tam anlamıyla yer vermemesi, temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümler içermemesi nedeniyle tam bir anayasa olarak nitelendirilmemektedir. Bu sava yönelik en önemli argüman Teşkilât-ı

³⁹ Resmi Gazete, "Kanunlar", 07.02.1921, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1T.pdf>, Erişim 13.02.2023; Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*, 73-75.

Maddelerle ilgili değerlendirmeler için ayrıca bkz. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 252-267; Serdar Narin, "1921 Anayasası'nın Genel Özellikleri Bağlamında Yer Yönünden Yerinden Yönetimler ve Siyasal Özerkliğin Reddi", *İzmir Barosu Dergisi*, 83/3, (2018), 85-96.

⁴⁰ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003, 190-197.

⁴¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, 104.

⁴² Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 196-197.

⁴³ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 258-259, 267.

⁴⁴ Deniz Güner, "Atatürk'ün Millî Egemenlik Anlayışı", *Millî Egemenlik ve Demokrasi*, Ed. Celalettin Vatandaş, Sezai Öztaş, Miray Özden, Ankara: TBMM Basımevi, 2022, 78.

⁴⁵ Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, 1252-1253.

⁴⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk 1920-1927*, Cilt 2, 9. Yay. Haz. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Baskı, 1969, 689.

Esâsiye'yi kabul eden vekillerin bu metni yeni kurucu bir devlet anayasası olarak algılamadıkları ve mevcut şartların icabı olarak çıkarıldığını değerlendirmeleridir.⁴⁷

Bununla birlikte gerek Teşkilât-ı Esâsiye'nin hazırlanmasına öncülük eden Mustafa Kemal Paşa'nın perspektifinden ve gerekse hadiselerin gelişimi açısından değerlendirildiğinde Teşkilât-ı Esâsiye bir milat niteliğindedir ve millî egemenliğe geçiş yolunda TBMM'nin açılmasından sonra en önemli siyasi adım olmuştur.⁴⁸ Bir diğer yorumla 1921 Anayasası ile yeni devletin siyasi ve hukuki altyapısının ana esasları ortaya konulmuştur. Zira ilk defa, hâkimiyetin kaynağının ve egemenliğin hanedan yerine millete ait olduğu Anayasa'da deklare edilmiştir.⁴⁹ Millî Mücadele şartlarında bu adımın son derece önemli ve cesur bir adım olduğu; verilen mücadelenin millete güvenilerek topyekûn yapıldığını gösterdiği değerlendirilmektedir.

Nitekim Millî Mücadele'nin son bulduğu süreçte Teşkilât-ı Esâsiye'nin ve TBMM'nin hukuki varlığını daha da kuvvetlendiren nitelikte Meclis tarafından çıkartılan iki karar da milletin yegâne temsilcisinin TBMM olduğu bir kez daha hukuki zeminde teyit edilmiştir. Bunlar Osmanlı İmparatorluğunun son bulup TBMM Hükûmetinin teşekkül ettiğine dair karar ile TBMM'nin hukuki hâkimiyetin hakiki temsilcisi olduğuna Heyet-i Umumiye kararlarıdır.⁵⁰ Bunun yanı sıra TBMM Anayasa çerçevesinde kanun koyucu yetkisiyle ihtiyaçlara göre muhtelif kanun tekliflerini de gündemine almıştır.⁵¹ Görüldüğü üzere tüm bu adımlar periyodik olarak dönemin iç ve dış siyasi ve askerî gelişmeleri ile idari ve hukuki gerekliliklere şekillenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın da ifadesiyle Teşkilât-ı Esâsiye'de ilk ilan edildiğinde "*Cumhuriyet ifade eden hiçbir madde mevcut değildir.*" Ancak hazırlandığı dönemin ihtiyaçlarını karşılayan teşkilat ve idare esasları bulunmaktadır.⁵² Bu açıdan Teşkilât-ı Esâsiye'nin bir kurucu anayasa mahiyetinde değil de bir halkçılık ve hükûmet programı olarak hazırlandığı da ifade edilmelidir.⁵³ Şüphesiz devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu Teşkilât-ı Esâsiye'de yapılan değişiklikle resmileşse de⁵⁴ zikredilen durum ve Cumhuriyetin ilan edilmesi yeni ve kapsamlı bir anayasa yapılmasını (1924 Teşkilât-ı Esâsiye / 1924 Anayasası) gündeme getirmiştir.⁵⁵ Bu kapsamda 20 Nisan 1924'te 6 Bölüm ve 105 maddeden oluşan ve yeni yönetim şekli olan Cumhuriyet'in gereklerine uygun yeni Anayasa hazırlanmıştır.⁵⁶

Bir diğer husus Teşkilatı Esâsiye'nin ortaya çıkışında, muhakkaktır ki bir süredir yürürlükte olan meşruti yönetim anlayışı ve Kânûn-ı Esâsi etkili olmuş ve örnek teşkil etmiştir.⁵⁷ Ancak yeni anayasa hazırlanırken yürürlükte olan Kânûn-ı Esâsi'den herhangi bir madde alınmamasına dikkat edilmiş; yeni anayasa metninin orijinal olmasına özen gösterilmiştir. Bu hususta Meclis'te tartışmalar yaşanırken söz alan Mustafa Kemal Paşa, eski kanundan maddeler alındıkça onun hala yürürlükte olacağı anlamına geleceğine, hâlbuki Meclisin fevkalade yetkileri haiz kurucu meclis olduğuna ve istediği kanunu kaldırıp istediği kanunu koyabileceğine dikkat çekmiştir.⁵⁸ 1921 tarihli Teşkilatı Esâsiye'nin ilanını müteakip yaptığı değerlendirmede ise TBMM'nin açılmasıyla artık yeni bir Türk devletinin temellerinin atıldığını ve bunun Türk milletinin istiklal ve egemenliğini doğrudan ele alması anlamına geldiğini; ilan edilen anaysanın da bu nitelikleri haiz olduğunu belirtmiştir.⁵⁹

Sonuç olarak İstiklal Harbi'nin son derece kaotik ortamında milli menfaatleri tesis etmek için kurulan ve devrimci nitelikleri haiz TBMM'nin ilk anayasası olan 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu kabul edilmiştir.

⁴⁷ Bu konudaki tartışma ve görüşler için bkz. Müzehher Yamaç, "Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, (Kasım 2020): 208-212.

⁴⁸ Mustafa Budak, "1921 Tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun Kabulü Sürecinde İç ve Dış Siyası Gelişmeler", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023, 97.

⁴⁹ Mehmet Akif Aydın, "1921 Tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Getirdiği Yasama Anlayışı", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023, 3.

⁵⁰ Kili, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 111-112.

⁵¹ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) Muamele Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0/19-108-1.

⁵² *Atatürk'ün Tamim...*, 317.

⁵³ Bu konudaki kapsamlı değerlendirmeler için bkz. Abdurrahman Eren, "Kurucu İktidar Yetkisi Açısından 1921 Anayasası'nın Kabulü ve Uğradığı Değişiklikler", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023, 156-158.

⁵⁴ Soysal, *100 Soruda Anaysanın Anlamı*, 42-43.

⁵⁵ Yamaç, "Türkiye Devleti'nin...", 215; Güner, "Atatürk'ün Millî Egemenlik Anlayışı", 82.

⁵⁶ Resmi Gazete, "Kanunlar", 24.05.1924, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/71T.pdf>, 30.07.2023; Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 294-313; Kili, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 127-151.

⁵⁷ Ceylan, "Osmanlı Anayasacılığı...", 132.

⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 7, İçtima Senesi 1, İçtima 1, Tarih: 20.01.1921, 327-334.

⁵⁹ Güneş, "Teşkilatı Esâsiye...", 243.

Maddelerinde; hükûmet şeklinin ne olduğu, TBMM'nin nasıl idare olunduğu ve yetkilerine dair tanımlamalar yapılmış; hâkimiyetin millete ait olduğu ve millî egemenliğin ve ülke idaresinin TBMM eliyle yürütüleceği hukuki olarak tespit edilmiştir.

TBMM ve Anayasa (Teşkilât-ı Esâsiye) Kavramları Üzerinden Mustafa Kemal Paşa'nın Verdiği Mesajlar

Şu ana kadar izah edildiği üzere Millî Mücadele'nin lideri olan ve bu süreçte Başkumandanlığını da üstlenecek Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin açılması ve akabinde Teşkilât-ı Esâsiye'nin ilan edilmesinde öncü bir rol oynamıştır. Ana hedefi Cumhuriyet'e dayalı bir devlet yönetimi kurmak olan Mustafa Kemal Paşa,⁶⁰ bu hedefini gerçekleştirmek için içinde bulunduğu şartlara göre bir plan dâhilinde uygulamalarını hayata geçirmiş; açıklama ve bilgilendirmelerini de bu çerçevede yapmıştır. Bu girizgâhtan maada onun henüz, Samsun'daki Müfettişlik görevine gitmesinin ardından millî iradenin tecelli ettirilmesine yönelik beyanatlar vermeye başladığı, Millî Mücadele'nin önemli tamim ve kongrelerinde de bu hususların yer almasını sağladığı ifade edilmelidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu süreçte yaptığı Meclis konuşmalarında da özellikle millî egemenlik, milletin meclisi gibi kavramları sıkça kullandığı; anayasayı da milletin egemenliği ele aldığını kanuni olarak tespit ettiğini ifade ettiği görülmektedir.⁶¹ Böylece adı geçen terminolojiyi ihtiva eden söylemleriyle ülke yönetimine ilişkin büyük bir değişim-dönüşümün başladığını vurgulamaya çalışmıştır.

Bu kapsamda Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı açıklamalara bakıldığında ilk defa 22 Haziran 1919 tarihli yayımlanan Amasya Genelgesinde, "*Milletin geleceğini milletin azim ve kararı kurtaracaktır.*" ifadesiyle millî irade ve egemenliğe atıf yapmıştır. Aynı şekilde kendisinin de Başkan olduğu Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos 1919 tarihli ilan edilen kararlarında, "*İstiklalin temini için millî iradeyi hâkim kılmak*" ifadesiyle hükûmetin millî iradeye tabi olması ve bir an evvel Meclisi açması çağrısı yapılmıştır. 11 Eylül 1919'da açıklanan Sivas Kongresi kararlarında da Meclisin açılması ve millî iradenin kesin olarak temin edilmesine yönelik çağrıya yer verilmiştir. Tüm bunlar, TBMM'nin kuruluşuna ve sonrasında bu ifadelerin resmi ve bağlayıcı bir norm olan anayasa ile hukuki bir zemine oturtulmasına dayanak teşkil etmiştir.⁶² Bu açıdan Mustafa Kemal'in perspektifinden TBMM ve anayasanın kavramlarının; bir yandan milli istiklalin sağlanması, diğer yandan da millî iradenin egemen olması bağlamında şekillendirildiği görülmektedir.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı, akabinde de Teşkilât-ı Esâsiye'nin ilan edildiği Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa, her fırsat ve ortamda bu iki kavramın önemini ve fonksiyonunun dile getirmiştir. Onun Meclise, idarecilere ve halka yaptığı hitaplarda, aynı zamanda yabancı ülke temsilciliklerine gönderdiği yazılarda, TBMM'nin meşruluk ve temsil makamı bunun dayanağının da Teşkilât-ı Esâsiye Anayasası olduğunun üzerinde önemle durması, ileride kurmak istediği Cumhuriyete ilişkin siyasi bir zemin hazırlama gayesinin açık bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir.

Nitekim Meclisin açılışı sonrası 24 Nisan'da yaptığı konuşmasında Mustafa Kemal Paşa; saltanatla ilgili olumsuz ifadeler kullanmamakla birlikte "*Millî sınır içindeki yönetimin milli egemenlik esaslarına dayanması*" gerektiğini dile getirmiş; devletin ve milletin bütünlüğünün ancak bu şekilde tesis edilebileceğini belirtmiştir.⁶³

30 Nisan 1920'te Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin kurulduğuna dair Avrupa devletleri Hariciye Nezaretlerine Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen notada; İstanbul'un haksız işgali ile padişah ve halifenin esir telakki edilmesi üzerine millet adına Büyük Millet Meclisi'nin kurulduğunu; başkent İstanbul işgal altında kaldıkça vatanın mukadderatını elinde bulunduracağını bildirerek işgal planlarına karşı olduğunu beyan etmiştir.⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa, ilerleyen aylarda Tevfik Paşa ile Londra'ya gönderilecek heyet vesilesiyle bir görüşme gerçekleştirmiş; buna ilişkin TBMM'ye yaptığı (29 Ocak 1921 tarihli) bilgilendirmede, millî irade çerçevesinde Türkiye'nin mukadderatını elinde bulunduran tek meşru ve müstakil otoritenin Büyük Millet Meclisi olduğunu vurgulamıştır.

⁶⁰ Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi sonrası bir özel konuşma sırasında Mazhar Müfit'e bu ifadeyi söylemiş ve yazdırmıştır. Bkz. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1986, 128-132.

⁶¹ Sevda Mutlu, "Atatürk'ün Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçişte Rejim Stratejileri: Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi (1920-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30/90, (2014): 94-107.

⁶² *Millî Egemenlik Belgeleri*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Der. Sefer Yazıcı, TBMM Basımevi, Ankara 2015, 13, 20-21, 28-29.

⁶³ TBMM, "Atatürk'ün 24 Nisan 1920 Tarihli Meclisi Konuşmaları", https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1d1yy1.htm, 31.07.2023.

⁶⁴ *Atatürk'ün Tamim...*, 261.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasında üzerinde durduğu önemli bir husus daha vardır: TBMM'nin milletin temsilcisi olarak İtilaf devletleri tarafından tek meşru yönetim olarak kabul edilmesi ve yapılacak olan uluslararası diplomatik toplantılara TBMM'nin davet edilmesi gerekliliğidir. Bu kapsamdaki talebi milletin ve devletin hakkını, hukukunu savunan ve temsil eden TBMM'nin uluslararası arena da muhatap alınması ve diplomaside tek merkezli hareket edebilmek adına bir an önce padişah (Sultan Vahdeddin) tarafından da resmen tanınması lüzumdur.⁶⁵ Bu ifadeleriyle Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin yurt içinde ve dışında bir an önce yegâne meşruiyet mekanizması olarak tanınması gayretinde olduğu anlaşılmaktadır.

Haddizatında İtilaf devletlerinin Londra'da düzenlenecek konferansa İstanbul Hükûmetini davet etmesi Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki girişimlerini hızlandırmıştır. Sadrazam Tevfik Paşa ile konferansta görevlendirilecek murahhaslara ilişkin telgraf yazışmasında da Teşkilât-ı Esâsiye maddelerini de yollayarak İstanbul Hükûmeti'nin TBMM'yi tanınması ve içerideki iki başlılığın ortadan kaldırılarak diplomatik görüşmelere yekvücut halinde TBMM'nin katılması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁶⁶ Ancak izah edildiği üzere İstanbul'un bu taleplere yanıt vermemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatlarında TBMM'nin fonksiyonunu överken İstanbul'u eleştirmeye başladığı takip edilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul nezdinde dikkat çektiği Teşkilât-ı Esâsiye üzerinden TBMM'nin önemine de sürekli vurgu yaptığı takip edilmektedir. Bu kapsamda Anayasa'nın 7. maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun teklifi münasebetiyle 21 Şubat 1921'de Meclis'te yaptığı konuşmasında; TBMM'nin çıkardığı ve esasında kendisinin anayasa koyucu bir yetkiye sahip olduğunu gösteren Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun, TBMM'nin millet adına karar veren tek meşru güç olduğunu hem içeride hem dışarıda açıkça gösterdiğini ifade etmiştir.⁶⁷

1 Mart 1921 tarihinde TBMM'nin ikinci toplanma yılının açılışında yaptığı konuşmada TBMM'nin istibdat içeren idari yönetim şartları altında kurulduğunu ve mevcut idari düzeni islah etmeye çalıştığını; bu çerçevede Teşkilât-ı Esâsiye'nin içeriğinin layıkıyla uygulanması sayesinde ihtiyaç duyulan gelişmenin peyderpey ortaya çıkacağını belirtmiştir. Aynı konuşmada TBMM'nin siyaset prensiplerinden biri olan halkçılığın, yani egemenliğin millete ait olduğunu ve bu durumun Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ile resmen ortaya konulduğunu ifade etmiştir.⁶⁸

Aynı konuşmasında dikkat çekici bir nokta ise Teşkilât-ı Esâsiye'nin uygulanması halinde memleketin gelişimine büyük katkı sunacağını; bunun yeni bir İl İdaresi Kanunu ile desteklenmesi gerektiğine ilişkindir.⁶⁹ Bu açıdan Mustafa Kemal Paşa'nın Anayasa'nın önemli bir çerçeve sunmakla birlikte geliştirilip desteklenmesi lazım gelen noktalarının olduğunu tespit ettiği anlaşılmaktadır.

TBMM'nin açılışının 2. yıldönümü münasebetiyle (23 Nisan 1921) yayımladığı bir telgrafta; Meclis'in istiklal davasını temsil ve mücadele için kurulduğunu; böylesine ulvi bir amaç için toplanan Meclis'in kuruluş gününün milli bayram ilan edildiğini bildirmiştir.⁷⁰ Aynı gün Yenigün Muhabirine verdiği demeçte ise; TBMM'nin, Türkiye millî tarihinin yeni bir başlangıcı ve dönüm noktası olduğunu belirterek Meclis'i, -ışgale karşı mücadele eden-Türk milletinin büyük bir gayretle tesis ettiğini vurgulamıştır.⁷¹ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın, bulunduğu her ortamda TBMM ve Anayasa'nın yeni bir devlet organları olduğu konusunda bir kamuoyu oluşturmaya gayret ettiği değerlendirilmektedir.

16 Temmuz 1921 tarihinde Maarif Kongresini açarken yaptığı konuşmada da TBMM'nin hangi şartlarda ortaya çıktığına vurgu yaparak önemini ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olması nedeniyle düşmanların Türk milletini tamamen yok etmek istediğini; buna karşı Millî Mücadele'nin başladığını ve Millî namusu korumak için Ankara'da TBMM'nin açıldığı vurgulamıştır.⁷²

Sakarya Muharebesi zaferi sonrası TBMM'nin önemiyle ilgili dikkat çektiği bir diğer konu da Türk ordusudur. Mustafa Kemal Paşa İstiklal Harbi'ni yöneten ve iç isyanlarla mücadele eden ordunun "*TBMM ordusu*" olduğunu ifade etmiştir. Aynı beyanatında Meclisin misyon ve vizyonuna vurgu yapan Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin tam

⁶⁵ Atatürk'ün Söylev..., Cilt I, 91.

⁶⁶ Atatürk'ün Söylev..., Cilt I, 95.

⁶⁷ Atatürk'ün Söylev..., Cilt I, 97.

⁶⁸ Atatürk'ün Söylev..., Cilt I, 99.

⁶⁹ TBMM, "Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. Dönem 2. Yasama Yılına Açış Konuşmaları", https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1d2yy1.htm, Erişim 01.08.2023.

⁷⁰ Atatürk'ün Tamim..., 311-312.

⁷¹ Atatürk'ün Söylev..., Cilt III, 443.

⁷² Atatürk'ün Söylev..., Cilt II, 252.

bağımsızlık ve istiklal prensiplerini esas alarak barışsever bir anlayış benimsediğini; barışın tesis edilmesi için de yoğun çaba gösterdiğini belirtmiştir.⁷³

Yine Azerbaycan'ın Türkiye nezdindeki Büyükelçisi İbrahim Abilo'ya verdiği 18 Ekim 1921 tarihli bir cevapta; Türk milletinin kendi egemenliğini bizzat idare etmek için büyük mücadeleler vererek TBMM'yi tesis ettiğini, TBMM Hükûmetinin de kayıtsız-şartsız millî egemenliği benimsediğini açıklamıştır.⁷⁴

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Vekile'nin (Bakanlar Kurulu) görev ve yetkilerini belirtir (1 Aralık 1921 tarihli) kanun teklifi münasebetiyle yaptığı açıklamada da Teşkilât-ı Esâsiye'de hâkimiyetin millette olduğu ve bunun hiçbir itiraz kabul etmeyeceği; dolayısıyla millî iradenin tecelli ettiği tek merciinin Meclis'e ait olduğu üzerinde durmuştur.⁷⁵ Ayrıca Teşkilât-ı Esâsiye'nin doğrudan doğruya Türk milletinin kalp ve vicdanının doğal bir yansıması olarak ortaya çıktığını ve milli hayatın gerçeklerine uygun olduğunu vurgulamıştır.⁷⁶ Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa'nın mütemadiyen dikkat çektiği nokta, milli irade ve milli egemenlik kavramları ile Meclis'in bu iradenin tecellîgâhı olduğuna ve Anayasa'nın da bunu hukukileştirdiğine ilişkindir.

TBMM Hükûmetinin benimsediği siyasete ilişkin nitelikleri de sıralarken TBMM'nin millet namına ve gerçeklere dayalı olarak kanunları hayata geçirdiğini ifade etmiştir.⁷⁷ Bu konuşmasında dikkat çekici bir husus ise TBMM Hükûmetinin varlığının meşru olduğu ve bunun gerek Türk milleti gerekse tüm dünya tarafından tanındığını söylemesidir.⁷⁸

Aynı konuşmasında Mustafa Kemal Paşa tarafından Türkiye'nin yönetim şeklinin nasıl olması gerektiği de dile getirmiş; TBMM'nin hükûmet şeklinin en kabul gören yönetim sistemi olduğuna atıf yaparak bunun tarihte Roma, Atina, Sparta, Kartaca gibi pek çok devlette de görüldüğü üzere "Cumhurun idaresi" olduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁹ Mustafa Kemal Paşa'ya göre böylesine önemli yetkileri haiz Büyük Millet Meclisinde görev alacak, yani milleti temsil edecek vekillerin de milletin takdirini kazanmış, temsil kabiliyetini haiz ehliyet ve liyakat sahibi kimseler olmaları gerekmektedir.⁸⁰

5 Aralık 1921 tarihli Adana'nın Fransız işgalinden kurtuluşu vesilesiyle yayımladığı beyannamede; TBMM Hükûmetinin bir halk idaresi olduğunu, memleket menfaatleri noktasında millet ve hükûmetin tam bir birliktelik içinde bulunduğunu belirtmiştir.⁸¹ Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa'nın nazarında TBMM millete, millet de Meclise dayanak olmaktadır.

Anayasayla ilgili bir başka görüşünü ise Vakit Başyazarı Ahmet Emin Bey'e 1922 yılı ocak ayında verdiği mülakatta paylaşılan Mustafa Kemal Paşa, Teşkilât-ı Esâsiye'de belirtildiği üzere egemenliğin millete ait olduğunu, milletin bu egemenliğini ve millî iradeyi doğrudan kullanabileceğini, ancak esas itibariyle seçtiği vekilleri vasıtasıyla TBMM'de temsil edilmesinin kararlaştırıldığını vurgulamıştır.⁸²

Yine Meclis'in üçüncü toplanma yılı vesilesiyle yaptığı (1 Mart 1922 tarihli) açılış konuşmasında, hâkimiyetin her halükarda millete ait olduğunu ve bunun TBMM eliyle gerçekleştiğini; TBMM'nin idare ve politikasının esaslarının ise Teşkilât-ı Esâsiye'ye dayandığını ve bunun Mîsâk-ı Millî'nin 1. ve 5. maddelerinde de gösterildiğini bir kez daha dile getirmiştir.⁸³ Nitekim Meclis'te İcra Vekilleri Heyetinin seçilmesi,⁸⁴ Heyet-i Vekile Reisinin Vazife ve Mesuliyetlerinin düzenlenmesi gibi yönetsel ihtiyaca göre düzenlemeler yapılmıştır.⁸⁵ Böylece TBMM'nin

⁷³ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 108-110.

Nitekim TBMM, Sakarya Muharebesi öncesi Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandan yetkisi; zafer sonrası da Gazilik unvanı ile Mareşallik rütbesi vermiştir. Bkz. *Atatürk'ün Tamim...*, 321, 337-338.

⁷⁴ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 253-254.

⁷⁵ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 111.

⁷⁶ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 121-122.

⁷⁷ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 116.

⁷⁸ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 114.

⁷⁹ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 124.

⁸⁰ *Atatürk'ün Tamim...*, 351.

⁸¹ *Atatürk'ün Tamim...*, 343.

⁸² *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt III, 441.

⁸³ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 127; TBMM, "Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. Dönem 3. Yasama Yılına Açış Konuşmaları", https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/atatürk_konusma/1d3yy.htm, 01.08.2023

⁸⁴ Resmi Gazete, "Kanunlar", 07.02.1921, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1T.pdf>, Erişim 02.08.2023.

⁸⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 273-277.

yönetim alanında ana kılavuzunun Teşkilat-ı Esasiye olduğu ve bunun pozitif hukuktaki ana çerçeve olarak benimsendiği bir kez daha ortaya konulmuştur.

Fransız Yazar Claude Farrere'nin kendisini ziyaret etmek üzere İzmit'e gelişinde (18 Haziran 1922) Claude'a verdiği mülakatında üzerinde durduğu noktalar; TBMM'nin yeni Türkiye devletinin idaresini, milletin istiklalini ve devletin varlığını muhafaza etmek için üstlendiğine, bunu gerçekleştirmek için de var gücüyle çalıştığına ve tüm icraatlarının şeffaf olduğuna ilişkindir.⁸⁶

Büyük Taarruzun başarıyla sonuçlanması sonrası Mustafa Kemal Paşa İzmir'de bulunduğu sırada İktidam Muhabiri Yakup Kadri Bey'e verdiği röportajda ise TBMM ve onun ordusunun görevinin millî yemin olan Mîsâk-ı Millî şartlarını tesis etmek olduğunu ve bunun için çalıştığına bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁷ Büyük Zafer dolayısıyla yayımladığı telgrafta TBMM ordusunun büyük zaferi ve kabiliyeti hasebiyle Meclisi de tebrik etmiştir.⁸⁸

Teşkilât-ı Esâsiye'nin önemine, Büyük Zafer sonrası (18 Ekim 1922 tarihli) yaptığı bir açıklamada da dikkat çekmiş; bunun Türkiye devletinin, şekil ve mahiyetini belirleyen bir kanun olduğunu vurgulamıştır.⁸⁹ Görüldüğü üzere Millî Mücadele'nin seyri içerisinde siyasi ve askerî gelişmeler olumlu neticelendikçe Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir devlet olgusunu daha güçlü bir şekilde vurguladığı takip edilmektedir.

Yine Ekim ayında United Press Muhabiri TBMM'nin barış esaslarındaki önemli noktaların ne olduğunu sormuş; Mustafa Kemal Paşa da "Misâk-ı Millî" cevabını vermiştir.⁹⁰ Bu açıdan Misâk-ı Millî'nin Millî Mücadele/İstiklal Harbi'nin hedef programı olduğu göz önüne alındığında, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclisin de bu programı belirleyip Türk ordusu eliyle icra etmeye çalışan Türk milletinin ana kurumu olduğuna atıf yaptığı ifade edilebilir.

Nitekim İstiklal Harbi'nin başarıyla neticelendirilmesi sonrası Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da öğretmenlerle gerçekleştirdiği (27 Ekim 1922 tarihli) buluşmada bu hususa şöyle değinmiştir. "...Türkiye devletinin yegâne ve hakikî mümessili yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir..."⁹¹ Bu sözleriyle Türkiye'nin ve Türk milletinin yegâne temsilcisinin TBMM olduğunu dile getirmiş; ayrıca Sevr'i imzalayan Osmanlı padişahı ve Hükûmetinin artık tarihe karıştığını belirterek bu konudaki tepkisini ortaya koymuştur.

Bu nutuktan birkaç gün sonra 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM'de icra edilen oylama ile Osmanlı saltanatı kaldırılmıştır.⁹² Mustafa Kemal Paşa, konuya dair TBMM'de yaptığı 1 Kasım 1922 tarihli konuşmada, Saltanatın kaldırılmasıyla Türkiye'yi idari bakımdan artık tamamen ve şüphesiz TBMM'nin temsil ettiğini belirtmiş; Hilafetle TBMM'nin bir arada bulunmasının da tarihsel süreç dikkate alındığında mümkün olabileceğine dikkat çekmiştir.⁹³ Aynı konuşmasında Türk milletinin kendi geleceğini tayin hakkını doğrudan ele alarak Büyük Millet Meclisi'ni kurduğunu; dolayısıyla milletin idaresi ve hâkimiyetinin tek temsilcisinin TBMM olduğunu ve Türkiye'yi de TBMM'nin yönettiği kesin bir şekilde vurgulamıştır.⁹⁴ Nitekim Saltanatın kaldırılmasını müteakip TBMM'nin milletin tek temsilcisi olduğuna dair 308 Sayılı karar çıkartılmış; Teşkilat-ı Esasiye ile milletin zaten bütün egemenlik haklarını eline aldığı ve Osmanlı Devleti'nin tarihe intikal edip "Yeni ve millî bir Türkiye Devleti'nin" kurulduğu belirtilmiştir.⁹⁵ Bu Kanun, esasında şu ana kadar Mustafa Kemal Paşa'nın perspektifinden açıklamalarıyla izah etmeye çalıştığımız TBMM ve Anayasa'nın, Cumhuriyete giden yoldaki etkisinin nihai bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Saltanatın kaldırılmasıyla Halifelik makamı devam etse de Mustafa Kemal Paşa, Halifeliğin TBMM'nin üstünde veya alternatifi olmadığını bilhassa vurgulamak istemiş; bu kapsamda Meclis tarafından Halife seçilen Abdülmecid Efendi'ye gönderdiği (19 Kasım 1922 tarihli) telgrafta; artık milletin geleceğini kendi eline aldığını ve hâkimiyetin bir şahıs yerine bütün halkı temsil eden seçilmiş vekillerden oluşan Meclis eliyle yürütüldüğünü;

⁸⁶ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 262.

⁸⁷ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt III, 448.

⁸⁸ *Atatürk'ün Tamim...*, 363.

⁸⁹ *Atatürk, Nutuk Vesikalar*, 1237.

⁹⁰ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt III, 452.

⁹¹ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 267.

⁹² Cevdet Küçük, "Mehmed VI", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, 429.

⁹³ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 156.

Öyle ki Sovyet Rusya'nın Dışişleri Komiseri (Bakanı) Çiçerin, 8 Kasım 1922 tarihli TBMM'ye çektiği telgrafta; saltanatın kaldırılarak millî egemenliğin tesis edilmesinden dolayı tebriklerini iletmiştir. Bkz. *BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0/197-350-2.

⁹⁴ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 158.

⁹⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 278-280; Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*, 76-83.

bu açıdan Meclis dışında herhangi bir hükûmetin olmadığını ve olmayacağını bildirmiştir.⁹⁶ Halifenin Meclis tarafından seçilmesi, Türkiye'de artık yegâne otoritenin TBMM olduğunu bir kez daha güçlü bir şekilde hem içeride hem dışarıda ortaya koymuştur.

Saltanatın kaldırılması münasebetiyle icra ettiği bir başka konuşmada Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin Türk milleti için ne kadar büyük bir kuvvet ve mutluluk ortaya koyduğunun Millî Mücadele'nin üç yılında açıkça görüldüğünü ve bundan sonra da Türkiye'nin TBMM ve Hilafet makamıyla daha iyi günler göreceğini dile getirmiştir.⁹⁷ Şu ana kadar zikredilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın 23 Nisan 1920'deki açıklışından itibaren her vesileyle TBMM'nin büyüklüğü ve önemi ile Teşkilât-ı Esâsiye'yi dayanak almasını vurgulamıştır. Nitekim Saltanatın kaldırılmasıyla Meclisin ülkeyi yöneten yegâne güç olduğu konusundaki tereddütler de ortadan kaldırılmış ve Cumhuriyet'e giden yolda önemli bir merhale daha geçilmiştir.

Saltanatın ilgasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin elde edilen başarılarıdaki önemine dikkat çekerek yeni sürecin de tek belirleyici aktörü olacağını hatırlattığı ve bu açıdan anayasal dayanağa da dikkat çektiği takip edilmektedir. Bu kapsamda 12 Aralık 1922 tarihinde Vakit Muhabirine verdiği demeçte, Anayasa'ya vurgu yaparak Türkiye'nin ve TBMM'nin bir hükûmet ve bir meclis tarafından idare edildiğini; Türkiye ve TBMM'nin mahiyetini anlayabilmek için Teşkilât-ı Esâsiye Anayasasının dikkatli bir şekilde incelenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹⁸

Haddizatında TBMM, komuta ettiği Türk ordusu tarafından elde edilen askerî zafer sonrası, -Saltanatın varlığı devam ettiği bir ortamda- İtilaf Devletleriyle mütareke akdini tek başına yapmış, yanı sıra Doğu ve Güney Cephesi'ndeki mücadeleler sonrası Rusya, Fransa ve diğer devletlerle diplomatik anlaşma ve antlaşmalar imzalamış ve diğer diplomatik icraatları uygulamaya koymuş; saltanatın kaldırılmasıyla da uluslararası arenada (Lozan Konferansı) tereddütsüz bir şekilde Türkiye'nin meşru ve tek temsilcisi olarak telakki edilmiştir.⁹⁹

Dolayısıyla Millî Mücadele'nin askerî zaferi sonrası bir yandan dış politikada kalıcı barışa ulaşılması hedeflenirken iç politikada ise saltanatın boşluğunda Türkiye Devletinin yeni yönetim şekline yönelik fikri hazırlıklar da başlamıştır. Bu kapsamda sürecin lideri Mustafa Kemal Paşa Bursa'da yaptığı (22 Ocak 1923 tarihli) açıklamada; TBMM'nin yönetim şeklinin mutlakiyet, meşrutiyet ve Cumhuriyet yönetim modellerinden hiçbirine benzemeyip daha iyisi olduğunu; bunu ortaya koyan meclis anayasası Teşkilât-ı Esâsiye'nin de halkın her kesimi tarafından öğrenilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁰

İzmit'te, İstanbul Basın temsilcileriyle buluşmasında (16 Ocak 1923) Türkiye'nin mevcut vaziyeti ile memleketin kalkınması için hükûmetin yapmakta olduğu ve yapacağı işler hakkında verdiği demeçte ise Türkiye'nin yeni hükûmet şeklinin; Türk milletinin inkılap yaparak millî, somut ve gerçeklere dayalı olarak tesis ettiği TBMM Hükûmeti olduğunu ve TBMM'nin iki ana prensip olan tam istiklal ve millî egemenlik üzerinde şekillendiğini dile getirmiştir.¹⁰¹ Osman Akandere'nin tespitlerine göre Mustafa Kemal Paşa bu toplantıda; yeni Türk Devletinin yönetim şeklinin Cumhuriyet olacağına ve Hilafetin kaldırılacağına ve TBMM'nin de yeni seçimlere gideceğine yönelik ipuçları vermiştir.¹⁰²

Mustafa Kemal Paşa, Batı Anadolu seyahati esnasında verdiği demeçte (18 Ocak 1923) de TBMM'nin sadece millete ait olup milletin seçtiği vekillerden oluştuğunu ve millete hizmet etmek için görev yaptığını ifade ederek Halife başta olmak üzere hiçbir kimsenin meclise tahakküm edemeyeceğine dikkat çekmiştir.¹⁰³ Zikredilen açıklamalarıyla bir yandan saltanatın ilgasından sonra yeni rejimin Cumhuriyet olacağının sinyalini veren Mustafa Kemal Paşa, yeni rejimin mutlak otoritesinin tesisi için halifeliğin de kaldırılabilirliğine işaret etmiştir.

⁹⁶ Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, 1249-1251.

⁹⁷ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 158.

⁹⁸ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt III, 455.

⁹⁹ *Atatürk'ün Tamim...*, 375-376, 380-381, 384. Nutuk'ta bu konuya temas eden Mustafa Kemal Paşa, TBMM ordularının kazandığı kesin zafer sonrası gerçekleşecek barış konferansında da Türkiye Devletini yalnızca TBMM Hükûmetinin temsil edeceğini açıklamıştır. Bkz. Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, 1237.

¹⁰⁰ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 279.

¹⁰¹ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 273.

¹⁰² Osman Akandere, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16- 17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar", *Selçuk İletişim Dergisi*, 2/1, (2001): 136.

¹⁰³ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 276.

Bu kapsamda onun, TBMM'nin Millî Mücadele'nin kazanılması ve Türk milleti için önemine dikkat çekerek Meclis dışında herhangi bir otoritenin olmadığı üzerinde daha çok durmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Nitekim Batı Anadolu seyahati kapsamında 25 Ocak 1923'te Alaşehir'e uğrayan Kemal Paşa burada yaptığı açıklamada, Türkiye'nin ve Türk milletinin istiklalini elde etmesinde en önemli etkenlerden birinin TBMM'yi teşkil etmesi olduğuna dikkat çekmiş; aksi takdirde ülkede Sevr Muahedesinin uygulanacağı vurgulamıştır.¹⁰⁴

30 Ocak 1923'te ise İzmir'de bulunduğu sırada gazetecilerle görüşen Mustafa Kemal Paşa, TBMM mensuplarının çalışkan ve bilgili kişilerden oluştuğunu ve eski Osmanlı Devleti ricaliyle karıştırılmaması gerektiğini belirtilerek TBMM üyelerinin özgün niteliklerini vurgulamıştır.¹⁰⁵ Ertesi günü yapılan bir toplantıda ise TBMM'nin kurulmasından ve varlığından duyduğu memnuniyeti belirterek Osmanlı Devleti'nin tarihe karıştığını, yerine yeni bir Türk devleti ve onun hükûmeti TBMM'nin tesis edildiğini ve tüm bunların gerçekleşmesini bir talih/şans olduğunu ifade etmiş; aksi takdirde devlet ve milletin yıkımla karşılaşılacağına dikkat çekmiştir.¹⁰⁶

5 Şubat 1923'teki Akhisar konuşmasında da TBMM Hükûmetinin en gerekli zamanda, meşru bir şekilde ortaya çıktığını ve İstiklal Harbi döneminde elde ettiği başarıyla görevini başarıyla yerine getirdiğini belirtmiştir.¹⁰⁷

Mustafa Kemal Paşa 17 Şubat 1923'teki İzmir İktisat Kongresinde yaptığı açılış konuşmasında ise tam istiklali benimsemiş TBMM'nin millettten aldığı görev kapsamında milletin refahını ve mutluluğunu sağlamayı amaç edindiğini; Teşkilât-ı Esâsiye'nin de tereddütsüz bir şekilde milletin egemenliğini tespit ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁸

TBMM'nin dördüncü toplanma yılı açılışında (1 Mart 1923) yaptığı konuşmada da geride bırakılan zorlu süreç ile mevcut duruma yönelik bir değerlendirme yapmıştır. Bu kapsamda Meclisin Millî Mücadele'de üstlendiği kritik görev ve sorumluluk ile Misâk-i Millî'ye olan bağlılığına vurgu yapmıştır. TBMM'nin kuruluşundan itibaren Misâk-i Millî'ye karşı çıkanlar nasıl hain olarak görüldüyse, millî iradeye ve hâkimiyete karşı olanlara da aynı gözle bakılacağını ve bunların cezalandırılacağını; zira millî egemenliğin Teşkilât-ı Esâsiye'de açıkça yer aldığını belirtmiştir. Ayrıca geçmişten çok daha güçlü olduğunu belirtirken bunun gerçek nedenini; Misâk-i Millî ile egemenliği kayıtsız şartsız millete ait olduğunu tespit eden Teşkilâtı Esâsiye Kanunu olarak ifade etmiştir.¹⁰⁹ Bu bakımdan TBMM Anayasasının Türkiye'yi güçlü kılan bir etken olarak Mustafa Kemal Paşa penceresinde ne kadar önemsendiği anlaşılmaktadır. Paşa'nın bu hitabında devam eden Lozan görüşmelerinde özellikle Misâk-i Millî'ye dâhil Musul meselesinde sonuna kadar mücadele edileceğine dikkat çektiği anlaşılmaktadır. İlâveten millî iradeye dayanan yönetim sistemine karşı çıkanlara daha sert bir şekilde tedbir alınacağını belirterek saltanat ve halifelik yanlılarına mesaj vermiş olmalıdır.¹¹⁰ Böylece artık yeni devletin yönetim şekline somut göndermeler yaparak kurulacak Cumhuriyet idaresine yönelik kamuoyunu ısındırmaya çalıştığı değerlendirilmektedir.

Konuya ilişkin bir başka açıklamasında Meclis'in Halife'ye değil yalnızca millete ait olduğunu ve millettten aldığı yetkiyle görevlerini yerine getirdiğini belirtmiştir.¹¹¹ Mart 1923'daki Konya ziyareti esnasında Konya esnaf ve tüccarlarına yaptığı hitapta da TBMM'ye ve onun yönetim yapısına değinmiş; Türkiye'nin yeni yönetim şeklinin TBMM Hükûmet sistemi olduğunu, Bakanlar Kurulu'nun da Meclise karşı sorumlu olduğunu deklare etmiştir.¹¹²

Bu arada Nisan 1923'te Millet Meclisi seçimlere gitme kararı almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın seçim kararına dair yayımladığı 8 Nisan 1923 tarihli beyannamede; ülkeyi dağılmaktan kurtarmak maksadıyla millettten yetki alarak göreve başlayan Meclisin, milletin hâkimiyeti prensibiyle bir halk devleti ve hükûmeti kurduğunu belirtmesi,¹¹³ adı konulmamış Cumhuriyet idaresinde olduğunun ve bunun resmiyete döküleceğini habercisi olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, konumuzu ihtiva eden ilk TBMM yani kurucu Meclisin Millî Mücadele'nin gayesine ulaşması için kritik bir görev üstlendiğini ve elde edilen zaferle de misyonunu tamamladığını ifade etmiştir. Esasında

¹⁰⁴ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 280.

¹⁰⁵ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt III, 459.

¹⁰⁶ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 288.

¹⁰⁷ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 290.

¹⁰⁸ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 297; A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1971, 256.

¹⁰⁹ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 175.

¹¹⁰ TBMM, "Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. Dönem 4. Yasama Yılına Açış Konuşmaları", https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1d2yy1.htm, 01.08.2023.

¹¹¹ Turan, "Monark Hâkimiyetinden...", 82.

¹¹² *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 310.

¹¹³ *Atatürk'ün Tamim...*, 397.

Meclis'in yeni bir devlet kurma amacından ziyade devletin ve milletin istiklalini hedefleyen ve bunu millî egemenliğe dayalı olarak yapan bir hüviyette olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın nihai amacı ise askerî zafer elde edildiğine göre Cumhuriyete giden yolda daha inkılapçı radikal kararlar alabilecek bir Meclis yapısı oluşturmaktır.

Nitekim Seçim öncesi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti/Halk Partisinin (CHP) seçim çalışmalarına dair yayımladığı tamimde de yeni TBMM'nin, Türkiye'nin geleceği üzerinde katî ve hayati bir tesir oluşturacağından, vatandaşların bunun önemi ve bilincinde olmaları gerektiğini üzerinde durmuştur.¹¹⁵ Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın, mevcut meclis yerine oluşturulacak yeni Meclisle Cumhuriyetin ilanı kararının alınmasını hedeflemiştir.

Şüphesiz hipotezimizde belirtildiği üzere TBMM, özellikle Lozan Antlaşması'nın hemen arifesinde oluşturulacak yeni Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın da işaret ettiği gibi Cumhuriyet'i kurarak Türkiye'nin geleceğinde hayati ve kesin bir değişim-dönüşüm yapacaktır.

Neticede yapılan seçimlerde büyük bir çoğunluğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti/Halk Partisi mebusları elde etmişti. Sonuçlara binaen Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin dördüncü toplanma yılının ikinci döneminin açılışında (13 Ağustos 1923) yaptığı hitapta, TBMM'nin millî irade ve egemenliği benimseyen, halkın kendi kendini yönetmesini esas alan bir yapı olduğuna temas etmiştir.¹¹⁶

Öte yandan bu süreçte Lozan görüşmeleri de tamamlanmış; imzalanan Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile Osmanlı Devleti yerine yeni Türkiye Devletinin varlığı uluslararası olarak tanınmıştır.¹¹⁷ Dış politikanın yoğun gayretler içerisinde olduğu bu geçiş sürecinde Mustafa Kemal Paşa, bir yandan da açıklamalarında işaretini verdiği üzere devletin yönetim şekli olan Cumhuriyet'in ilan edilmesi için şartların olgunlaşmasını beklemiştir.

Nihayetinde bir müddettir Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresiyle paylaştığı ve müzakerelerin gerçekleştiği rejimin ne olacağı hususu Meclis gündemine taşınmıştır. Bu meyanda 29 Ekim 1923'te TBMM'de Teşkilât-ı Esâsiye'nin bazı maddelerinde (1., 2., 4., 10., 11., ve 12. maddeler) değişiklik yapılmasına dair müzakere ve neticesindeki oylamayla devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu ilan edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa da ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹¹⁸ Böylece Anayasanın 1. maddesi özetle; hâkimiyetin devredilemez bir şekilde sadece millete ait olduğu ve Türkiye devletinin idare tarzının da halka mukadderatını belirleme yetkisi veren Cumhuriyet olduğu şeklinde güncellenmiştir. Bu vesileyle kürsüye gelerek söz alan Mustafa Kemal Paşa, Teşkilât-ı Esâsiye'nin bazı maddelerinin değiştirilmesiyle yeni Türkiye devletinin zaten tüm dünyada malum olan unvanının, yani Cumhuriyet idaresini haiz olduğunun tescillendiğini belirtmiştir.¹¹⁹ Bu açıdan Mustafa Kemal Paşa'nın, zaten TBMM'nin açılması ve Teşkilât-ı Esâsiye'nin ilan edilmesiyle saltanatın yerine adı konulmamış bir Cumhuriyet idaresine geçildiğini; alınan bu kararlar da bu durumun resmileştiğini beyan ettiği görülmektedir.

Cumhuriyetin ilanına ilişkin tebriklere verdiği 30 Ekim 1923 tarihli bir cevapta da Cumhuriyetin Türk milletinin kaderini ve geleceğini doğrudan kendi idaresine aldığını tespit ettiğini hatırlatmıştır.¹²⁰

Ve son olarak Cumhuriyetin kurulmasından sonra da bu defa Cumhurbaşkanı olarak demeçler veren Mustafa Kemal Paşa, 30 Eylül 1926'da Çankaya'daki bir kabulde Cumhuriyet idaresinin ve TBMM'nin Türk milleti için temel taşı bir kurum olarak hayati önemi haiz olduğunu dile getirmiştir.¹²¹

Sonuç itibarıyla Millî Mücadele döneminde TBMM'nin milli iradenin tecelli makamı olduğu; Teşkilât-ı Esâsiye'nin de milli irade olgusunu hukukileştirerek Cumhuriyetin ilanına giden süreçte bir dayanak olduğu ifade edilebilir.

¹¹⁴ Akandere, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16- 17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar", 134.

¹¹⁵ Atatürk'ün Tamim..., 410.

¹¹⁶ Atatürk'ün Söylev..., Cilt I, 178.

¹¹⁷ İleriş Kemal, *Lozan'ın Deşifresi*, Kripto Yayınları, Ankara 2018, s.51-52.

¹¹⁸ *İkdam Gazetesi*, "Büyük Türkiye Devletinin Şekli Hükümeti Cumhuriyettir", 30 Ekim 1923, S.9546, 1

¹¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 8, İçtima Senesi 1, İçtima 43, Tarih: 29.10.1923, 90-100; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 283-285; Kili, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 119-120.

Teşkilât-ı Esâsiye'deki değişiklikler 4 Kasım 1923 tarihli resmi gazete yayımlanmıştır. Resmi Gazete, "Kanunlar", 04.11.1923, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/40T.pdf>, Erişim 17.02.2023.

¹²⁰ Atatürk'ün Tamim..., 421.

¹²¹ Atatürk'ün Söylev..., Cilt II, 371.

Sonuç

Osmanlı Devleti, çağdaşı birçok devlet gibi monarşi ile yönetilmiştir. Ancak 18. ve özellikle 19. Yüzyılda her alanda Avrupa merkezli olarak bir değişim-dönüşümün yaşanması, devlet yönetimlerine de etki etmiştir. Bu süreçte önemli bir belirleyici etken olan Fransız İhtilali (1789) ile bir yandan ulusçuluk belirgin ideoloji haline gelirken devletlerin maruz kaldığı problemler de artmıştır. Çok uluslu bir yapıya sahip olması hasebiyle Osmanlı Devleti de milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlere maruz kalmıştır. Eş zamanlı olarak birçok alanda yaşanan problemler ve alınan olumsuz neticeler, devletin yönetim organizasyonundan başlayarak bir düzenlemeye gidilmesine olan ihtiyacı artırmıştır. Batı'yı örnek alan devlet adamları, bu kapsamda iktidarın hak ve yetkilerini sınırlayan ve devletin hukuki bir zeminde tesis edilecek Anayasa ile yönetilmesi gerektiğini gündeme getirmişlerdir. Nihai amacın; devlet işleyişini düzenleyerek kötü gidişatı engellemek, iktidarı keyfi yönetimden vazgeçirmek ve bu bağlamda devletin keyfi bir şekilde yönetilmediğini içeride ve dışarıda ortaya koymak, vatandaşın sahip olduğu hakları güvence altına alarak ulusçuluk akımının menfi etkilerini engelleme esasına müteallik olduğu görülmektedir.

Zikredilen şartlarında altında ilk anayasa olan Kânûn-i Esâsi (1876) hazırlanarak yürürlüğe konmuş, müteakiben 1877'de Meclis-i Mebûsan'ın açılmasıyla meşruti monarşiye geçilmiştir. Türk siyasi hayatında ilk kez bir anayasa ile padişahın yetkilerinin sınırlandırıldığı görülmektedir. Bununla birlikte bu sınırlama belli alanlarda olup Kânûn-i Esâsi'nin modern bir Anayasa özelliğine ve yetkilerine sahip olmadığı, Padişahın geniş yetkileri haiz olduğu dikkat alınmalıdır. Nitekim Meclisin 1878'de süresiz tatil edilmesiyle bu teşebbüs akim kalmıştır. Ancak Anayasanın ilanı ve Meclisin faaliyet göstermesiyle bu iki erkin artık yönetim hiyerarşisinde yer alacağı belli olmuştur. Nitekim 1908'de (II. Meşruiyet döneminde) Anayasanın daha demokratik özelliklere yürürlüğe girmesi ve faaliyetlerine yeniden başlamasıyla Meclisin yetkileri ve etkisinin de arttığı takip edilmektedir. Bu yönüyle ilk Anayasanın ilanı ve Meclis-i Mebûsan'ın faaliyet göstermesiyle başlayan sürecin önemli bir kazanım olduğu değerlendirilmektedir.

Bu ikinci dönemde; yasama yetkisinin arttığı Meclis-i Mebûsan'ın, hükûmetin kendisine karşı sorumlu olması dolayısıyla daha aktif bir fonksiyon üstlendiği ve 1914'e kadar olan dönemde yapılan seçimlerle faaliyetlerine etkin bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Lakin Birinci Dünya Savaşı'nın araya girmesi ve savaş sonunda yaşanan mağlubiyetle ağır şartları içeren bir mütarekeye maruz kalınması, Meclis'in siyasetteki etkisinin sınırlı kalmasına sebep olmuştur.

İtilaf Devletlerince mütareke şartları bahane edilerek Anadolu'nun çeşitli cihetlerden işgal edilmesi; başkent İstanbul'un da fiili işgale uğraması, Meclisin Aralık 1918'de tatil edilmesine neden olmuştur. İşgallerin genişlemesiyle Anadolu'da bölgesel çapta başlayan direnişler, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde topyekûn Millî Mücadele Hareketi'ne dönüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın yayımladığı Amasya Tamimi ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerince düzenlenen Erzurum ve Sivas Kongreleriyle ilk defa millî iradeye vurgu yapılarak Meclis-i Mebûsan'ın yeniden açılması ve hükûmetin Meclis'e tabi olarak mütareke ve barış sürecini yürütmesi istenmiştir. Ancak Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin Millî Mücadele karşıtlığı nedeniyle bu konuda sonuç alınamasa da Ali Rıza Paşa Kabinesinin kurulmasıyla gerçekleşen Amasya Görüşmeleri çerçevesinde Meclis-i Mebûsan'ın yeniden açılması kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla şu ana kadar bahsedildiği üzere 1876'dan başlayarak 1918'e kadar olan dönemde Meclis-i Mebûsan'ın Anayasa (Kânûn-i Esâsi) çerçevesinde varlık göstermesi, işgallerin olduğu en kaotik ortamda dahi Meclis'in, milletin ve ülkenin kurtuluşunu sağlayacak ana bir organ olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu açıdan zikredilen tarih aralığında Anayasal düzen ve Meclis'in, fonksiyonelliği tartışılmalı olsa da asırlardır monarşik bir yönetim anlayışı haiz olan devlet ve milletin zihniyet dönüşümüne önemli bir katkı sağladığı ve maruz kalan en menfi şartlarda dahi bir kurtarıcı olgu olarak benimsendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Nitekim işgallere karşı Anadolu'da Millî Mücadele ivme kazanırken Meclis-i Mebûsan da Amasya Görüşmelerinin bir sonucu olarak yapılan seçimlere göre 12 Ocak 1920'de yeniden toplanmıştır. Son Osmanlı Meclis-i Mebûsan'ın en önemli icraatı ise İstiklal Harbi'nin esaslarını ortaya koyan Misâk-ı Millî'yi kabul etmesidir. Bu açıdan Meclis, kendisinden umulduğu üzere devletin ve milletin kurtuluşuna dair önemli bir belgeyi kabul ederek neden varlığına ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir.

Gelişmeler karşısında İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920'de başkent İstanbul'u resmen işgal etmiş; Meclis-i Mebûsan'a baskın vererek bazı mebusları tutuklamıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, seçimlerin yenilenmesiyle Ankara'da bir meclisin toplanacağını ve işgale uğrayan başkentten verilen emirler geçersiz sayılacağını ilan etmiştir. Böylece 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi (TBMM) çalışmalarına başlamıştır. Görüldüğü üzere

Meclis'in, tüm engellemelere rağmen şartlar ne olursa olsun devletin ve milletin geleceğini kurtaracak yegâne irade mercii olduğu fikri benimsenmiştir.

TBMM, bir devamı niteliğinde olarak varsayılsa da Meclis-i Mebûsan'dan önemli farklara sahiptir. En dikkat çekicisi, egemenliğin padişaha değil millete ait olduğunun kayıtsız şartsız ifade edilmesidir. Meclis'in tüm yönetim erklerini uhdesine alması da büyük ve radikal bir adım olmuştur. Üçüncü olarak ise Meclisin yeni devletin kuruluşuna giden yolu açması ve buna karar verecek yegâne merci olma fonksiyonunu üstlenmesidir.

Neticede TBMM'nin; vatanın bağımsızlığı ve milli egemenlik ülküsüyle son derece kaotik bir süreçte görev üstlendiği, bu yönüyle yasama, yürütme ve yargı erklerini bünyesinde toplayarak İstiklal Harbi'nin yönetici organı olduğu görülmektedir. Bu özellikleri haiz TBMM, 20 Ocak 1921'de Teşkilât-ı Esâsiye'yi ilan ederek meşrutiyetini yasal bir zemine oturtmuş; egemenliğin millete ait olduğunu hukukî olarak tespit etmiştir.

1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye'nin ilanı devlet tarafından ilk defa hakimiyetin millete ait olduğu açık ve net bir şekilde ilan edilmiştir. Bu yasal kabulün, Türkiye'nin tamamıyla anayasal yönetime geçeceğine ve demokrasi çerçevesinde yönetileceğine dair son derece önemli bir gelişme olduğu değerlendirilmektedir.

1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye'nin hazırlanmasında vurgulanması gereken önemli iki nokta daha vardır: İlki TBMM'nin yönetsel açıdan bir anayasaya ihtiyaç duyması ve yürürlükteki anayasa olan Kânûn-i Esâsi'yi dayanak almak yerine yukarıda zikredilen üç ayırt edici özelliğinden ötürü kendi iradesiyle bir anayasa hazırlamak istemesidir. İkincisi ise başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Meclisi yönetenlerin, devletin anayasal sınırlılıklara sahip olması gereken ve iktidarı anayasal çerçevede yürütmeyi hedefleyen bir düşünce sistemini benimsemeleridir. Bu husus, Meclis nasıl devletin ve milletin kurtuluşunda ana icracı kurum olarak görülüyorsa Anayasa'nın da Meclisin yani iktidarın gücünü kullanırken bunu Anayasal bir dayanağa ve sınırlılığa dayandırma noktasındaki iradesini ortaya koyması hasebiyle büyük önem arz etmektedir.

Bir diğer önemli husus ise TBMM ve Teşkilât-ı Esâsiye'nin, 1876'da Kânûn-i Esâsi'nin ilanı ve Meclis-i Mebûsan'ın açılmasıyla başlayan sürecin olgunlaşmış, gelişmiş bir merhalesi olduğuna ilişkindir. 1920'den itibaren Meclis ve Anayasa'nın muhteviyatı ve özelliği 1876-1920 periyondakinden büyük ölçüde ayrılsa da zikredilen sürecin ulaşılan seviyeye bir temel teşkil ettiği özellikle belirtilmelidir.

Tüm bu süreçleri yöneten TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa da Meclis'te, çeşitli yurtiçi gezilerinde veya heyet kabullerinde yaptığı konuşmalarda verdiği demeçlerde; TBMM ve Teşkilât-ı Esâsiye üzerinde sıkça durmuştur. Çalışmanın içeriğini ihtiva eden Millî Mücadele Dönemindeki açıklamaları incelendiğinde; TBMM'nin Türk milletinin istiklalini temin etmek için kurulduğunu; egemenliğin yalnız millete ait olup eski yönetimin geride kaldığını, Türk milletinin geleceğini artık TBMM eliyle yürüteceğini ve yeni bir devletin kurulacağını; tüm bunların dayanağının Meclis tarafından hazırlanan 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye olduğunu mütemadiyen vurguladığı görülmektedir.

Sonuç olarak son derece kaotik ortamda teşkil edilen TBMM ve onun hazırladığı anayasa olan 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye'nin, yeni Türkiye Devleti'nin iki temel erki olarak Cumhuriyet'e giden yolu açtığı ve Türkiye'nin geleceğini şekillendirdiği tespit edilmiştir.

Bu sürecin ana aktörü olan Mustafa Kemal Paşa'nın, Millî Mücadele'nin seyri içerisinde ve bir plan dâhilinde TBMM ve Teşkilât-ı Esâsiye'nin devlet ve millet açısından önemi ve fonksiyonunu her fırsatta belirterek kamuoyunu bilgilendirdiği görülmektedir. Böylece Cumhuriyet'e geçiş aşamasında bu iki olgu üzerinden fikri ve fiili hazırlık yaptığı değerlendirilmektedir. Bu çalışmada da döneme ilişkin meydana gelen hadiseler temelinde TBMM ve Teşkilât-ı Esâsiye'nin özellik ve icraatları ele alınarak Millî Mücadele'den Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda belirleyici etkisi ve önemi ortaya konulmuştur. Cumhuriyetin 100. yılına ulaşılan bu süreçte (2023) konuya yeni bir katkı sunulması amaçlanmıştır.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA**Arşivler**

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM, "Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. Yasama Dönemi (1920-1923) Açış Konuşmaları", <https://www.tbmm.gov.tr/ataturkun-meclis-acilis-konusmalari>

Telif Eserler

Akandere, Osman, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16- 17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar", *Selçuk İletişim Dergisi*, 2/1, (2001): 124-136.

Akın, Rıdvan. "1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi", *I. Türk Hukuk Kongresi Tarihi Bildirileri*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938) (Açıklamalı Dizin İle), Cilt I-II-III, Ankara: ATAM Yayınları, 5. Baskı, 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Açıklamalı Dizin İle). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

Atay, Ender Ethem, "Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12/1, (2008): 503-550.

Aydın, Mehmet Akif. "1921 Tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Getirdiği Yasama Anlayışı", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023: 3-19.

Aydın, Mehmet Akif. "Kanûn-ı Esâsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001: 328-330.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003.

Budak, Mustafa. "1921 Tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun Kabulü Sürecinde İç ve Dış Siyasal Gelişmeler", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023: 97-113.

Budak, Mustafa. *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*. İstanbul: Küre Yayınları, 5. Baskı, 2014.

Ceylan, Ayhan. "Osmanlı Anayasacılığı ve 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na Yansımaları", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023: 117-135.

Çalen, Mehmet Kaan. "1876 Kanun-i Esâsî'ne Göre Osmanlı Devlet ve Toplum Düzeni", *Millî Egemenlik ve Demokrasi*, Ed. Celalettin Vatandaş, Sezai Öztas, Miray Özden, Ankara: TBMM Basımevi, 2022: 215-226.

Çevik, Zeki. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26, (Mart 2012): 27-38.

Eren, Abdurrahman. "Kurucu İktidar Yetkisi Açısından 1921 Anayasası'nın Kabulü ve Uğradığı Değişiklikler", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023: 151-158.

Güneş, İhsan. *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.

Güneş, İhsan. "Teşkilati Esâsiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/2, (2020): 233-256.

Güneş, İhsan. "Türkiye Büyük Millet Meclisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012: 593-596.

Hanioğlu, M. Şükrü. "Meşrûtiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004: 388-393.

Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1986.

Karaca, Taha Niyazi. *Son Osmanlı Meclis-i Mebûsan Seçimleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.

- Kemal Atatürk. *Nutuk 1919-1920*. Cilt 1, Yay. Haz. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 10. Baskı, 1970.
- Kemal Atatürk. *Nutuk 1920-1927*. Cilt 2, Yay. Haz. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 9. Baskı, 1969.
- Kemal Atatürk. *Nutuk Vesikalar*. Cilt 3, Yay. Haz. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 10. Baskı, 1969.
- Kemal, İlteriş, Lozan'ın Deşifresi. Kripto Yayınları, Ankara 2018.
- Kili, Suna, A. Şeref, Gözübüyük. *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, Yenilenmiş 3. Baskı, 2006.
- Küçük, Cevdet. "Mehmed VI", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003: 422-430.
- Millî Egemenlik Belgeleri*. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Der. Sefer Yazıcı, Ankara: TBMM Basımevi, 2015.
- Narin, Serdar. "1921 Anayasası'nın Genel Özellikleri Bağlamında Yer Yönünden Yerinden Yönetimler ve Siyasal Özerkliğin Reddi", *İzmir Barosu Dergisi*, 83/3, (2018): 79-109.
- Mutlu, Sevda. "Atatürk'ün Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçişte Rejim Stratejileri: Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi (1920-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30/90, (2014): 83-114.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 3. Baskı, 2008.
- Ökçün, A. Gündüz. *Türkiye İktisat Kongresi*. Ankara: AÜSBF Yayınları, 1971.
- Örenç, Ali Fuat. *Yakınçağ Tarihine Giriş (1789-1918)*. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2011.
- Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*. Yay. Haz. Fahri Çoker ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Cilt 1, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994.
- Soysal, Mümtaz, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 6. Baskı, 1986.
- Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, 2000.
- Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. Cilt I-II-III. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Turan, Namık Sinan. "Monark Hâkimiyetinden Hâkimiyet-i Milliyeye" Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Politik Kültürde Egemenliğin Kaynağı Tartışmaları", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023: 41-96.
- Yalçın, Durmuş vd. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2012.
- Yamaç, Müzehher. "Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, (Kasım 2020): 204-220.
- Yavuz, Ünsal. "İngiliz ve Fransız Resmî Belgelerinde İstanbul'un İşgalini (16 Mart 1920) Hazırlayan Gelişmeler", *Bellefen Dergisi*, 56/217, (Aralık 1992): 963-984.
- Yücel, M. Serhan. *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2006.

Sürelî Yayınlar

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

İnternet Kaynakları

Anayasa, <https://www.anayasa.gen.tr/1921tek.htm>. Erişim 12.02.2023.

Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/tbmmnin-acilisi-kurtulus-mucadelesinin-en-onemli-safhalarindan-biri-oldu/2570721>. Erişim 18.02.2023.